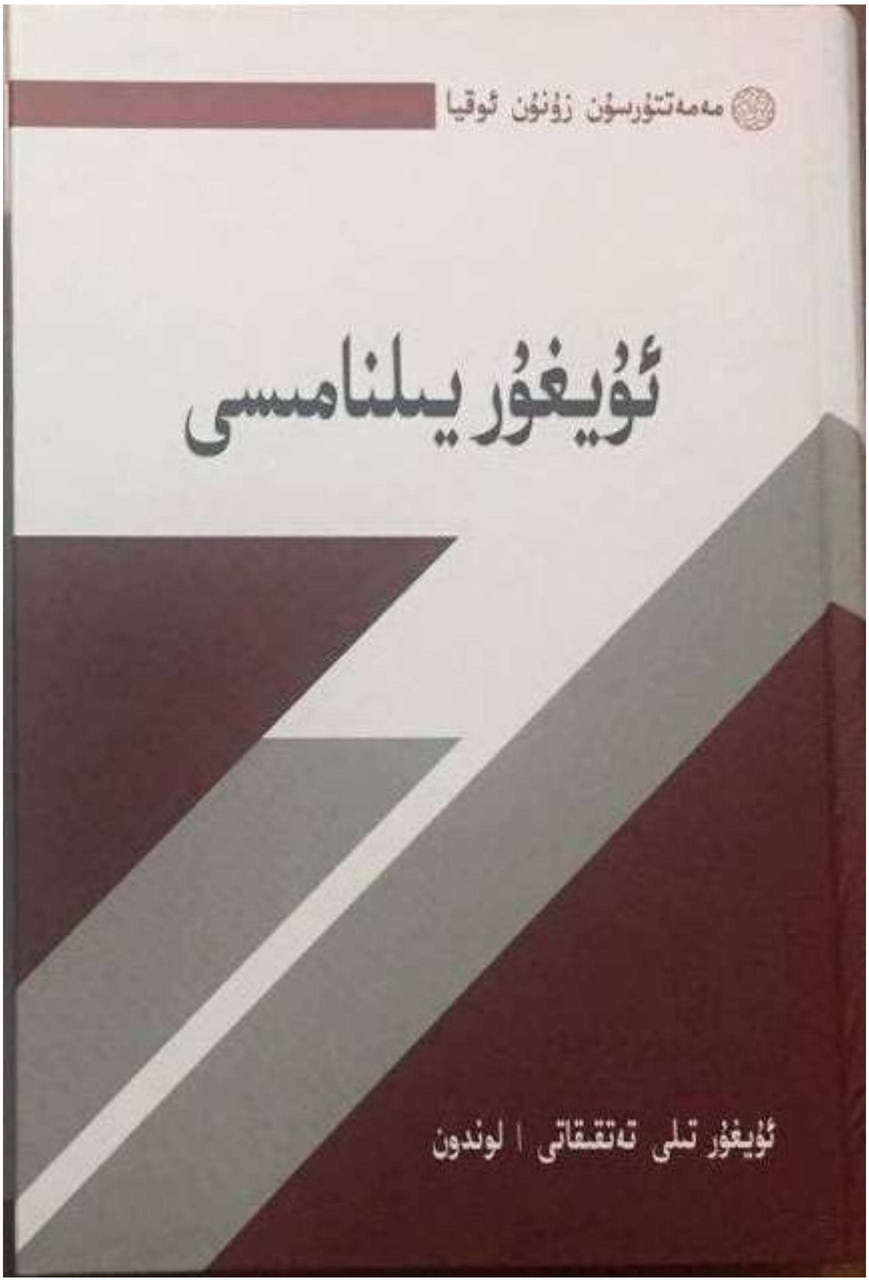
مەمەتتۇرسۇن زۇنۇن ئوقيا
ئۇيغۇر يىلنامىسى
ئۇيغۇر تىلى تەتقىقاتى | لوندون

ئۇيغۇر بىلنامىسى

مەمەت تۇرسۇن زۇنۇن ئوقيا

ئۇيغۇر تىلى تەتقىقاتى

Contents

ئاپتوردىن 16

1. يىلنامە .... **Error! Bookmark not defined.**

1) باشلانغۇچتىن .... Error! Bookmark not defined.

2) ھۇنلار دەۋرى .... Error! Bookmark not defined.

3) كۆك تۈركلەر دەۋرى .... Error! Bookmark not defined.

4) ئورخۇن ئۇيغۇرخانلىقى دەۋرى .... Error! Bookmark not defined.

5) قاراخانىيلاردەۋرى .... Error! Bookmark not defined.

6) موڭغۇللار دەۋرى .... Error! Bookmark not defined.

7) سەئىدىيە خانلىقى دەۋرى .... Error! Bookmark not defined.

8) خوجىلار دەۋرى .... Error! Bookmark not defined.

9) مانجۇلار دەۋرى .... Error! Bookmark not defined.

10) 1900- يىلدىن كېيىن .... Error! Bookmark not defined.

2. ئۇيغۇر تارىخشۇناسلىقنىڭ تېماتىك قاتلاملىرى .... **Error! Bookmark not defined.**

1) 840 - يىلدىن ئىلگىرىكى ئۇيغۇر تارىخى .... **Error! Bookmark not defined.**

2) 840 - يىلدىن كېيىنكى ئۇيغۇر تارىخى .... **Error! Bookmark not defined.**

3. ئۇيغۇر تىلىنىڭ تارىخي تەرەققىيات باسقۇچلىرى .... **Error! Bookmark not defined.**

1) ئومۇمىي قاراش .... **Error! Bookmark not defined.**

2) باسكاكوۋنىڭ قارىشىچە .... **Error! Bookmark not defined.**

3) قىسمەن تىل تەتقىقاتچىلىرىمىزنىڭ قارىشى .... **Error! Bookmark not defined.**

1-باسقۇچ: قەدىمكى زامان ئۇيغۇر تىلى دەۋرى .... **Error! Bookmark not defined.**

2-باسقۇچ: ئوتتۇرا قەدىمكى زامان ئۇيغۇر تىلى دەۋرى .... **Error! Bookmark not defined.**

3-باسقۇچ: يېقىنقى زامان ئۇيغۇر تىلى دەۋرى .... **Error! Bookmark not defined.**

4-باسقۇچ: ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلى دەۋرى .... **Error! Bookmark not defined.**

4. ئۇيغۇرلاردا ۋاقىت بىرلىكلىرى .... **Error! Bookmark not defined.**

1) مۆچەللەر .... **Error! Bookmark not defined.**

2) قىسمەن ۋاقىت بىرلىكلىرى .... **Error! Bookmark not defined.**

3) ئۇيغۇرچە ئاي ناملىرى (مىلادىيە، ھىجرىيە، شەمشىيە ئايلىرى) .... **Error! Bookmark not defined.**

4) دېھقانلار كالىندارى بويىچە بىر يىل 24 مەۋسۇم بولىدۇ. .... **Error! Bookmark not defined.**

1. ئەتىياز پەسلى .... Error! Bookmark not defined.

2. **ياز پەسلى** ..... **Error! Bookmark not defined.**
3. **كۈز پەسلى** ..... **Error! Bookmark not defined.**
4. **قىش پەسلى** ..... **Error! Bookmark not defined.**
5) يەرلىك كالېندار ..... **Error! Bookmark not defined.**
1. سائەتلەر ..... **Error! Bookmark not defined.**
2. كۈنلەر ..... **Error! Bookmark not defined.**
5. تەڭرىقۇتلار ..... **Error! Bookmark not defined.**
1) باتۇر تەڭرىقۇتنىڭ دۆلەت باشقۇرۇش تۈزۈلمىسى ..... **Error! Bookmark not defined.**
2) هۇن تەڭرىقۇتلىرى ..... **Error! Bookmark not defined.**
3) جەنۇبىي هۇن تەڭرىقۇتلىرى ..... **Error! Bookmark not defined.**
4) شىمالىي هۇن تەڭرىقۇتلىرى ..... **Error! Bookmark not defined.**
6. توخارىستان دۆلىتىدىكى بەش يابغۇ ..... **Error! Bookmark not defined.**
7. قەدىمقى ئۇيغۇر قەبىلىلىرى ..... **Error! Bookmark not defined.**
8. توققۇز ئوغۇزلار ..... **Error! Bookmark not defined.**
9. ئىگىز هارۋىلىقلار ..... **Error! Bookmark not defined.**
1) ئالتە قەبىلىدىن تەشكىللەنگەن ئىگىز هارۋىلىقلار تارمىقى ..... **Error! Bookmark not defined.**
2) ئونسەككىزقەبىلىدىن تەشكىللەنگەن ئىگىز هارۋىلىقلار تارمىقى ..... **Error! Bookmark not defined.**
3) ئىگىز هارۋىلىقلارنىڭ 12 ئۇرۇقى ..... **Error! Bookmark not defined.**
4) ئىگىز هارۋىلىقلار خانلىرى ..... **Error! Bookmark not defined.**
10. ئۇيغۇرلار ئەتراپىغا ئۇيۇشقان دېيىلگەن قەبىلىلەر ..... **Error! Bookmark not defined.**
11. ئۇيسۇن (ئۇسۇن) كۈنبەگلىرى ..... **Error! Bookmark not defined.**
12. توبا- سيانپىيلار ..... **Error! Bookmark not defined.**
1) سيانپىيلار خانلىقىنىڭ قاغانلىرى ..... **Error! Bookmark not defined.**
2) توبا- سيانپىي خانلىرى ..... **Error! Bookmark not defined.**
3) توبالارنىڭ نەسەبنامىسى ..... **Error! Bookmark not defined.**
13. جۇرجان خانلىقىنىڭ خانلىرى ..... **Error! Bookmark not defined.**
14. تۈرك قاغانلىرى ..... **Error! Bookmark not defined.**
1) تۈرك قاغانلىرى ..... **Error! Bookmark not defined.**
2) شەرقىي تۈرك قاغانلىرى ..... **Error! Bookmark not defined.**
3) غەربىي تۈرك قاغانلىرى ..... **Error! Bookmark not defined.**
15. ئەرەب ئۇممەۋىلەر خەلىپىلىكىنىڭ خوراسان ۋە ئوتتۇرا ئاسىياغا قويغان نائىبلىرى ..... **Error! Bookmark not defined.**
16. ئۇيغۇر قاغانلىقى قۇرۇلۇشتىن (744- يىلىدىن) ئىلگىرىكى ئۇيغۇرلارنىڭ سەردارلىرى ..... **Error! Bookmark not defined.**

17. ئۇيغۇر قاغانلىقى .... **Error! Bookmark not defined.**

1) ئۇيغۇر قاغانلىرىنىڭ نەسەبنامىسى (1) .... **Error! Bookmark not defined.**

2) ئۇيغۇر قاغانلىرىنىڭ نەسەبنامىسى (2) .... **Error! Bookmark not defined.**

3) ئۇيغۇر قاغانلىقىدا ئەمەلدارلىق قۇرۇلمىسى .... **Error! Bookmark not defined.**

18. ئۇيغۇر ئىدىقۇتلىرىنىڭ نەسەبنامىسى .... **Error! Bookmark not defined.**

19. غەزنەۋىلەر .... **Error! Bookmark not defined.**

20. ئوغۇز يابغۇلىرى .... **Error! Bookmark not defined.**

21. سالجۇقىيلارنىڭ سۇلتانلىرى .... **Error! Bookmark not defined.**

22. قاراخانىيلار خاندانلىقى .... **Error! Bookmark not defined.**

1) قاراخانىيلار خاندانلىقى خاقانلىرىنىڭ نەسەبنامىسى .... **Error! Bookmark not defined.**

2) شەرقىي قاراخانىيلار خاندانلىقىنىڭ خاقانلىرىنىڭ نەسەبنامىسى .... **Error! Bookmark not defined.**

3) غەربىي قاراخانىيلار خاندانلىقى خاقانلىرىنىڭ نەسەبنامىسى (1) .... **Error! Bookmark not defined.**

4) غەربىي قاراخانىيلار خاندانلىقى خاقانلىرىنىڭ نەسەبنامىسى (2) .... **Error! Bookmark not defined.**

23. قوچۇ ئۇيغۇر خاقانلىقىنىڭ نەسەبنامىسى .... **Error! Bookmark not defined.**

24. خېشى ئۇيغۇر قاغانلىرىنىڭ نەسەبنامىسى .... **Error! Bookmark not defined.**

25. غەربىي قىتان (قاراقىتان) خانلىرى .... **Error! Bookmark not defined.**

26. موڭغۇل ئىمپېرىيىسىنىڭ قاغانلىرى .... **Error! Bookmark not defined.**

27. موڭغۇل يۈەن سۇلالىسى دەۋرىدىكى قوچۇ ئۇيغۇر ئىدىقۇتلىرىنىڭ نەسەبنامىسى .... **Error! Bookmark not defined.**

28. چاغاتاي خانلىقىنىڭ خاقانلىرى ۋە ئۇلارنىڭ ئىسملىرى .... **Error! Bookmark not defined.**

29. يەكەن سەئىدىيە خاندانلىقى خانلىرى .... **Error! Bookmark not defined.**

30. «تەزكىرەئى هوجىگان »دىكى تەرىقەتچىلەر سىستېمىسىنىڭ نەسەبنامىسى .... **Error! Bookmark not defined.**

31. سەككىز ئۇيغۇر تارخانبەگ .... **Error! Bookmark not defined.**

32. قۇمۇل- تۇرپان-كۇچار ۋاڭلىرى .... **Error! Bookmark not defined.**

1) قۇمۇل ۋاڭلىرى .... **Error! Bookmark not defined.**

2) تۇرپان ۋاڭلىرى .... **Error! Bookmark not defined.**

3) كۇچا ۋاڭلىرى .... **Error! Bookmark not defined.**

33. جۇڭگو تارىخىدا ئۆتكەن سۇلالىلەر .... **Error! Bookmark not defined.**

34. ئوسمان ئىمپېرىيىسى پادىشاھلىرى .... **Error! Bookmark not defined.**

35. تۈرك تارىخىدىكى خانلىقلار .... **Error! Bookmark not defined.**

1) دەسلەپكى دەۋر .... **Error! Bookmark not defined.**

2) ئوتتۇرا دەۋر .... **Error! Bookmark not defined.**

3) ئىسلامىيەت دەۋرى .... **Error! Bookmark not defined.**

4) موڭغۇل ئىستىبلاسىدىن كېيىنكى دەۋر .... **Error! Bookmark not defined.**

36. 1762- يىلىدىن بېرىكى غەربىي يۇرت ۋالىيلىرى .... **Error! Bookmark not defined.**

1) غۇلجىدىكى غەربىي يۇرت مەمۇرىي ۋالىيلىرى .... **Error! Bookmark not defined.**

2) ئۈرۈمچىدىكى غەربىي يۇرت مەمۇرىي ۋالىيلىرى ۋە ئۆلكە رەئىسلىرى .... **Error! Bookmark not defined.**

37. جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى دەۋرىدىكى شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ۋەپارتىكوم سېكرتارلىرى........ **Error! Bookmark not defined.**

38. ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ۋە كېيىنكى ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ رەئىسلىرى........ **Error! Bookmark not defined.**

39. قىسمەن مەشھۇر زاتلار .... **Error! Bookmark not defined.**

40. كلاسسىك ئەدەبىيات خەزىنىسى........ **Error! Bookmark not defined.**

1) 10- ئەسىر .... **Error! Bookmark not defined.**

2) 11- ئەسىر .... **Error! Bookmark not defined.**

3) 12-ئەسىر........ **Error! Bookmark not defined.**

4) 13-ئەسىر .... **Error! Bookmark not defined.**

5) 14-ئەسىر .... **Error! Bookmark not defined.**

6) 15-ئەسىر .... **Error! Bookmark not defined.**

7) 16-ئەسىر .... **Error! Bookmark not defined.**

8) 17-ئەسىر .... **Error! Bookmark not defined.**

9) 18-ئەسىر .... **Error! Bookmark not defined.**

10) 19-ئەسىر .... **Error! Bookmark not defined.**

11) 20-ئەسىر .... **Error! Bookmark not defined.**

41. ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى .... **Error! Bookmark not defined.**

1) **راك مۇقامى** .... **Error! Bookmark not defined.**

2) **چەبىيات مۇقامى**........ **Error! Bookmark not defined.**

3) **مۇشاۋرەك مۇقامى** .... **Error! Bookmark not defined.**

4) **چارگاھ مۇقامى** .... **Error! Bookmark not defined.**

5) **پەنجگاھ مۇقامى** .... **Error! Bookmark not defined.**

6) **ئۆزھال مۇقامى**........ **Error! Bookmark not defined.**

7) **ئەجەم مۇقامى** .... **Error! Bookmark not defined.**

8) **ئوشىاق مۇقامى**........ **Error! Bookmark not defined.**

9) **بايات مۇقامى** .... **Error! Bookmark not defined.**

10) **ناۋا مۇقامى**........ **Error! Bookmark not defined.**

11) **سىگاھ مۇقامى**........ **Error! Bookmark not defined.**

12) ئىراق مۇقامى .... **Error! Bookmark not defined.**

42. قىسمەن داستانلار .... **Error! Bookmark not defined.**

1) «ئالپ ئەرتوڭا» داستانى .... **Error! Bookmark not defined.**

2) «تۆرىلىش» داستانى .... **Error! Bookmark not defined.**

3) «شۇ» داستانى .... **Error! Bookmark not defined.**

4) «كۆچ-كۆچ» داستانى .... **Error! Bookmark not defined.**

5) «كۆكبۆرە» داستانى .... **Error! Bookmark not defined.**

6) «ئوغۇزخان» داستانى .... **Error! Bookmark not defined.**

7) «يارىتىلىش» داستانى .... **Error! Bookmark not defined.**

8) «ئەرگىنەقۇن» داستانى .... **Error! Bookmark not defined.**

9) «بەھرام-دىلئارام›› .... **Error! Bookmark not defined.**

10) «پەرھاد-شىرىن››داستانى .... **Error! Bookmark not defined.**

11) «تاھىر-زۆھرە›› داستانى .... **Error! Bookmark not defined.**

12) «سەنەۋبەر›› داستانى .... **Error! Bookmark not defined.**

13) «شاھزادە دىلدار›› داستانى .... **Error! Bookmark not defined.**

14) «شاھزادە فەررۇخ ۋە مەلىكە گۈلرۇخ››داستانى .... **Error! Bookmark not defined.**

15) «شاھزادە نىزامىدىن ۋە مەلىكە رەنا››داستانى .... **Error! Bookmark not defined.**

16) «غېرىپ-سەنەم››داستانى .... **Error! Bookmark not defined.**

17) «گۈلشاھ-ۋەرەقە›› داستانى .... **Error! Bookmark not defined.**

18) «يۈسۈپ- ئەھمەد›› داستانى .... **Error! Bookmark not defined.**

19) «يۈسۈپ-زۈلەيخا››داستانى .... **Error! Bookmark not defined.**

20) «قەمەرشاھ-شەمسى جانان›› داستانى .... **Error! Bookmark not defined.**

21) «ھۆرلىقا-ھەمراجان›› داستانى .... **Error! Bookmark not defined.**

22) «رابىيە ۋە سەئىدىن» داستانى .... **Error! Bookmark not defined.**

43. ئۇيغۇرلارنىڭ ئىجتىمائىي قۇرۇلمىسى .... **Error! Bookmark not defined.**

1) ئۇيغۇرلارنىڭ ئىجتىمائىي تەركىۋى .... **Error! Bookmark not defined.**

2) ئىجتىمائىي مەنسەپدارلىق .... **Error! Bookmark not defined.**

1. ئىجتىمائىي مەنسەپدارلار .... **Error! Bookmark not defined.**

2. ئىش تەخسىماتى. .... **Error! Bookmark not defined.**

3. قول سانائەت بەگلىرى .... **Error! Bookmark not defined.**

4. سودا - سانائەت بەگلىرى .... **Error! Bookmark not defined.**

5. ئەدلىيە - ئامانلىق بەگلىرى .... **Error! Bookmark not defined.**

6. باشقىلار .... Error! Bookmark not defined.

44. مەمۇرى قۇرۇلمىلار .... Error! Bookmark not defined.

1) ۋىلايەت، ئوبلاست، ناھىيە ۋە شەھەرلەر .... Error! Bookmark not defined.

1. شەھەرلەر مەمۇرىيىتى .... Error! Bookmark not defined.

2. ئوبلاستلار مەمۇرىيىتى .... Error! Bookmark not defined.

3. ۋىلايەتلەر مەمۇرىيىتى .... Error! Bookmark not defined.

2) ۋىلايەتلەر .... Error! Bookmark not defined.

1. ئالتاي ۋىلايىتى .... Error! Bookmark not defined.

2. ئاقسۇ ۋىلايىتى .... Error! Bookmark not defined.

3. تارباغاتاي ۋىلايىتى .... Error! Bookmark not defined.

4. تۇرپان ۋىلايىتى .... Error! Bookmark not defined.

5. خوتەن ۋىلايىتى .... Error! Bookmark not defined.

6. ئىلى ۋىلايىتى .... Error! Bookmark not defined.

7. قۇمۇل ۋىلايىتى .... Error! Bookmark not defined.

8. قەشقەر ۋىلايىتى .... Error! Bookmark not defined.

3) ئوبلاستلار .... Error! Bookmark not defined.

1. بايىنغولىن موڭغۇل ئاپتونوم ئوبلاستى .... Error! Bookmark not defined.

2. بورتالا موڭغۇل ئاپتونوم ئوبلاستى .... Error! Bookmark not defined.

3. سانجى خۇيزۇ ئاپتونوم ئوبلاستى .... Error! Bookmark not defined.

4. ئىلى قازاق ئاپتونوم ئوبلاستى .... Error! Bookmark not defined.

5. قىزىلسۇ قىرغىز ئاپتونوم ئوبلاستى .... Error! Bookmark not defined.

4) ناھىيە-شەھەرلەر .... Error! Bookmark not defined.

45. ئىشلەپچىقىرىش قۇرۇلۇش دىۋىزىيەسى .... Error! Bookmark not defined.

1) ئىشلەپچىقىرىش قۇرۇلۇش دىۋىزىيەسى .... Error! Bookmark not defined.

2) ئىشلەپچىقىرىش قۇرۇلۇش دىۋىزىيەسىنىڭ ۋىلايەتلەرگە تارقىلىشى .... Error! Bookmark not defined.

3) ئىشلەپچىقىرىش قۇرۇلۇش دىۋىزىيەسىنىڭ ئوبلاستلارغا تارقىلىشى .... Error! Bookmark not defined.

4) ئىشلەپچىقىرىش قۇرۇلۇش دىۋىزىيەسىنىڭ شەھەرلەرگە تارقىلىشى .... Error! Bookmark not defined.

5) ئىشلەپچىقىرىش قۇرۇلۇش دىۋىزىيەسىنىڭ ناھىيىلەرگە تارقىلىشى .... Error! Bookmark not defined.

46. سىرتقا ئېچىۋېتىلگەن چېگرا ئېغىزلىرى .... Error! Bookmark not defined.

1) ئالاتاۋ ئېغىزى .... Error! Bookmark not defined.

2) باقتۇ ئېغىزى .... Error! Bookmark not defined.

3) جىمنەي ئېغىزى .... Error! Bookmark not defined.

4) قاراسۇ چېگرا ئېغىزى ..... **Error! Bookmark not defined.**

5) قەشقەر ئاۋئاتسىيە چېگرا ئېغىزى ..... **Error! Bookmark not defined.**

6) قىزىلتاغ ئېغىزى ..... **Error! Bookmark not defined.**

7) قونجىراپ ئېغىزى ..... **Error! Bookmark not defined.**

8) قورغاس ئېغىزى ..... **Error! Bookmark not defined.**

9) تورغات ئېغىزى ..... **Error! Bookmark not defined.**

10) تۆمۈر تام ئېغىزى ..... **Error! Bookmark not defined.**

11) ئۇلاستاي ئېغىزى ..... **Error! Bookmark not defined.**

12) ئۈرۈمچى ئاۋئاتسىيە چېگرا ئېغىزى ..... **Error! Bookmark not defined.**

13) ئېركەشتام ئېغىزى ..... **Error! Bookmark not defined.**

47. قىسمەن دۇنيا يىلنامىلىرى ..... **Error! Bookmark not defined.**

1) ھىجرىيە يىلنامىسى ..... **Error! Bookmark not defined.**

2) مىلادىيە يىلنامىسى ..... **Error! Bookmark not defined.**

3) يەھۇدى يىلنامىسى ..... **Error! Bookmark not defined.**

4) بۇددا يىلنامىسى ..... **Error! Bookmark not defined.**

48. قىسمەن ئېكسپېدىتسىيىچىلەر ..... **Error! Bookmark not defined.**

1) تەمىم ئىبىن بەھرۇل مۇتتەۋى ..... **Error! Bookmark not defined.**

2) خۇدادىبېھ ..... **Error! Bookmark not defined.**

3) ئەبۇ دۇلەف ..... **Error! Bookmark not defined.**

4) پائۇل پېللىئوت ..... **Error! Bookmark not defined.**

5) ستەيىن ..... **Error! Bookmark not defined.**

6) ۋون لېكوك ..... **Error! Bookmark not defined.**

7) سۋېن ھېدىن ..... **Error! Bookmark not defined.**

8) مونشۇ كوزۇي ئوتان ..... **Error! Bookmark not defined.**

9) خۇاڭ ۋېنبىن ..... **Error! Bookmark not defined.**

10) پىرژېۋالىسكى ..... **Error! Bookmark not defined.**

11) چوقان ۋەلىخانوف ..... **Error! Bookmark not defined.**

12) نوشىرۋان يائۇشېف ..... **Error! Bookmark not defined.**

13) ئالبېرت گرونۋېدې ..... **Error! Bookmark not defined.**

49. قىسمەن كېلىشىم، سۇلھ، شەرتنامە ۋە بىتىملەر ..... **Error! Bookmark not defined.**

1) خەن سۇلالىسى بىلەن ھونلار ئارىسىدىكى 1- بىتىمنامە ..... **Error! Bookmark not defined.**

2) خەن سۇلالىسى بىلەن ھونلار ئارىسىدىكى 2-بىتىمنامە ..... **Error! Bookmark not defined.**

3) خەن سۇلالىسى بىلەن ھۇنلار ئوتتۇرىسدا تۈزۈلگەن ئۈچ ماددىلىق كېلىشى...... **Error! Bookmark not defined.**
4) بەن چاۋ بىلەن كۇنتۇغدى سۆلھىسى ...... **Error! Bookmark not defined.**
5) گوتلار بىلەن رىم ئىمپېرىيىسى سۈلھىسى ...... **Error! Bookmark not defined.**
6) ئاتتىلا بىلەن شەرقىي رىم ئىمپېرىيىسى كېلىشمى ...... **Error! Bookmark not defined.**
7) ئىران شاھى نۇشىرۋان بىلەن مۇقانخان قاغان بىتىمى ...... **Error! Bookmark not defined.**
8) ئىستەمى يابغۇ بىلەن شەرقىي رىم بىتىمنامىسى ...... **Error! Bookmark not defined.**
9) تۈركلەر بىلەن ئىران سۈلھى...... **Error! Bookmark not defined.**
10) قاراخان بىلەن تاڭ سۇلالىسى بىتىمى ...... **Error! Bookmark not defined.**
11) تاڭ سۇلالىسى بىلەن قىتانلارنىڭ تۈركلەرگە زەربە بېرىش كېلىشمنامىسى...... **Error! Bookmark not defined.**
12) قاراخان بىلەن تاڭ سۇلالىسى بىتىمى II ...... **Error! Bookmark not defined.**
13) ئۇيغۇر- ئورخۇن قاغانى بايانچۇر بىلەن تاڭ دۆلتىبىتىمنامىسى ...... **Error! Bookmark not defined.**
14) تاڭ سۇلالىسى بىلەن ئورخۇن ئۇيغۇر خانلىقى ئوتتۇرىسدا سودا توختامنامىسى ...... **Error! Bookmark not defined.**
15) تىبەت خانلىقى بىلەن تاڭ سۇلالىسى تىنچلىق بىتىمنامىسى ...... **Error! Bookmark not defined.**
16) چىڭشۈي كېلىشمى ...... **Error! Bookmark not defined.**
17) ھارۇن بۇغراخان نائىبى ئەبۇ ئېلى سىمجورى بىتىمنامىسى...... **Error! Bookmark not defined.**
18) سامانىيلار تېررىتورىيىسىنى بۆلۈۋېلىش توغرىسدا بىتىمنامە ...... **Error! Bookmark not defined.**
19) سۇلتان مەھمۇد غەزنەۋى بىلەن قاراخانىيلارنىڭ غەربىي ئىلىكخانى ناسىر سۆھبىتى...... **Error! Bookmark not defined.**
20) شەنجۇ بىتىمنامىسى ...... **Error! Bookmark not defined.**
21) تاڭغۇتلار بىلەن سۇڭ سۇلالىسى تىنچلىق بىتىمنامىسى ...... **Error! Bookmark not defined.**
22) يۈسۈپ قادىر خان بىلەن سۇلتان مەھمۇد غەزنەۋى توختامنامىسى ...... **Error! Bookmark not defined.**
23) غەزنەۋىلەر بىلەن ئوغۇزلار سۈلھى...... **Error! Bookmark not defined.**
24) سەلجۇقلار بىلەن غەربىي قاراخانىيلار بىتىمى ...... **Error! Bookmark not defined.**
25) قاراخانىيلارنىڭ بىتىمنامە تۈزۈشى...... **Error! Bookmark not defined.**
26) ئالپ ئارسلان بىلەن رومان دىئوگىنىس بىتىمى...... **Error! Bookmark not defined.**
27) خارەزمشاھ بىلەن گۈرخان سۈلھى...... **Error! Bookmark not defined.**
28) گۈرخان بىلەن قىلىچ تاۋغاچ بۇغراخان سۈلھى...... **Error! Bookmark not defined.**
29) گۈرخان بىلەن خارەزمشاھ تېكىش سۈلھى ...... **Error! Bookmark not defined.**
30) چىڭگىزخان بىلەن ئىدىقۇت دوستلۇق كېلىشمى ...... **Error! Bookmark not defined.**
31) نەۋائىي سۈلھى ...... **Error! Bookmark not defined.**
32) كەشمىر تىنچلىق كېلىشمى ...... **Error! Bookmark not defined.**
33) رۇسيە- ئۇيرات ئىتتىپاقى...... **Error! Bookmark not defined.**

34) چىڭ سۇلالىسى بىلەن قوقانلىقلار كېلىشىمى .... **Error! Bookmark not defined.**

35) جۇڭگو - رۇسىيە ئىلى، چۆچەكتە سودا ئالاقىسى قىلىش نىزامنامىسى......... **Error! Bookmark not defined.**

36) ئىلى- تارباغاتاي سودا نىزامنامىسى......... **Error! Bookmark not defined.**

37) جۇڭگو- رۇسىيە ئىلى تارباغاتاي نىزامنامىسى......... **Error! Bookmark not defined.**

38) جۇڭگو-رۇسىيە تارباغاتاي قوشۇمچە ياردەم بېرىش شەرتنامىسى .... **Error! Bookmark not defined.**

39) جۇڭگو رۇسىيە بېيجىڭ شەرتنامىسى .... **Error! Bookmark not defined.**

40) جۇڭگو - رۇسىيە غەربىي شىمال چېگرىلارنى تەكشۈرۈپ ئايرىش كېلىشىمى .... **Error! Bookmark not defined.**

41) ياقۇپ بەگ بىلەن هاجى پاشا دوستلۇق كېلىشىمى......... **Error! Bookmark not defined.**

42) ياقۇپبەگ بىلەن تۇڭگانلار كېلىشىمى......... **Error! Bookmark not defined.**

43) ياقۇپبەگ بىلەن ئىلى ئۇيغۇر سۇلتانلىقى سۈلھى......... **Error! Bookmark not defined.**

44) ياقۇپبەگ بىلەن تۇڭگانلارنىڭ 2- كېلىشىمى .... **Error! Bookmark not defined.**

45) رۇسىيە – قەشقەرىيە شەرتنامىسى .... **Error! Bookmark not defined.**

46) قەشقەر-ئەنگلىيە شەرتنامىسى .... **Error! Bookmark not defined.**

47) ئىلىنى تاپشۇرۇپ بېرىش شەرتنامىسى .... **Error! Bookmark not defined.**

48) چۇڭ خۇ شەرتنامىسى .... **Error! Bookmark not defined.**

49) چاررۇسىيە شەرتنامىسى .... **Error! Bookmark not defined.**

50) جۇڭگو-رۇسىيە لىۋادىن شەرتنامىسى .... **Error! Bookmark not defined.**

51) ئىلى شەرتنامىسى......... **Error! Bookmark not defined.**

52) جۇڭگو–رۇسىيە ئۆزگەرتىپ بېكىتىلگەن شەرتنامىسى......... **Error! Bookmark not defined.**

53) جۇڭگو–رۇسىيە ئىلى شەرتنامىسى......... **Error! Bookmark not defined.**

54) رۇسىيىنىڭ قۇرۇقلۇقتىكى يوللاردا سودا قىلىش نىزامى......... **Error! Bookmark not defined.**

55) سانكت- پېتېربۇرگ شەرتنامىسى .... **Error! Bookmark not defined.**

56) جۇڭگو- رۇسىيە ئوتتۇرىسىدا ئۆزگەرتىپ تۈزۈلگەن شەرتنامە .... **Error! Bookmark not defined.**

57) جۇڭگو-رۇسىيە لىۋادىن شەرتنامىسى .... **Error! Bookmark not defined.**

58) قەشقەر چېگرا شەرتنامىسى......... **Error! Bookmark not defined.**

59) كوتا چېگرا شەرتنامىسى .... **Error! Bookmark not defined.**

60) قەشقەرنىڭ چېگرىسىنى تەكشۈرۈپ ئايرىش شەرتنامىسى......... **Error! Bookmark not defined.**

61) سىم تارتىش كېلىشىمى......... **Error! Bookmark not defined.**

62) بارلۇق تېغىنى قايتۇرۇپ بېرىش كېلىشىمى......... **Error! Bookmark not defined.**

63) جۇڭگو- رۇسىيە قازاق يېرى قاتارلىق جايلارنىڭ تەۋەلىكىنى بەلگىلەش كېلىشىمى .... **Error! Bookmark not defined.**

64) رۇسىيە- ئەنگلىيە پامىر شەرتنامىسى......... **Error! Bookmark not defined.**

65) جۇڭگو- رۇسيه چېگرا تاختىلىرىنى تەكشۈرۈش چۆچەك كېلىشىمى .... **Error! Bookmark not defined.**

66) تۆمۈر خەلىپە- ياڭزېڭشىن كېلىشىمى .... **Error! Bookmark not defined.**

67) ئىلى جۇڭگو- رۇسيه ۋاقىتلىق سودا كېلىشىمى .... **Error! Bookmark not defined.**

68) جۇڭگو- رۇسيه قېلىپ قالغان چوڭ ئىشلارنى بىر تەرەپ قىلىش كېلىشىمى........ **Error! Bookmark not defined.**

69) سوۋېتلەر ئىتتىپاقى ۋەجىن شۇرېن هۆكۈمىتىنىڭ خوجىنياز هاجى قوزغىلىڭىنى باستۇرۇش كېلىشىمى .... **Error! Bookmark not defined.**

70) شىنجاڭ- سوۋېت ئىتتىپاقى ۋاقىتلىق سودا كېلىشىمى........ **Error! Bookmark not defined.**

71) جىن شۇرېن ئەنگلىيە پۈتۈمى .... **Error! Bookmark not defined.**

72) تۆمۈر سىجاڭ بىلەن ماجەنساڭ سۆلھىسى .... **Error! Bookmark not defined.**

73) خوجىنياز هاجى بىلەن ماجۇڭيىڭ كېلىشىمى .... **Error! Bookmark not defined.**

74) شېڭشىسەي بىلەن خوجىنياز هاجى كېلىشىمى .... **Error! Bookmark not defined.**

75) خوجىنياز هاجىنىڭ شېڭ شىسەي بىلەن مۇرەسسە كېلىشىمى .... **Error! Bookmark not defined.**

76) سوۋېت ئىتتىپاقى-شىنجاڭ كونسېسسىيە كېلىشىمى .... **Error! Bookmark not defined.**

77) موڭغۇلىيە بىلەن ئوسمان ئىسلام كېلىشىمى........ **Error! Bookmark not defined.**

78) يالتا كېلىشىمى .... **Error! Bookmark not defined.**

79) جۇڭگو-سوۋېت ئىتتىپاقى دوستلۇق، ئىتتىپاقلىق شەرتنامىسى .... **Error! Bookmark not defined.**

80) « 11 ماددىلىق بېتىم» .... **Error! Bookmark not defined.**

81) ئۇيغۇر ئېلى ۋە رۇسيه كېلىشىملىرى .... **Error! Bookmark not defined.**

1. سودا كېلىشىمى .... **Error! Bookmark not defined.**

2. نېفت ۋە كان بايلىقلىرى كېلىشىمى........ **Error! Bookmark not defined.**

3. هاۋا ترانسپورتشىركىتى كېلىشىمى .... **Error! Bookmark not defined.**

82) جوڭگو-سوۋېت دوستلۇق، ئىتتىپاقداشلىق، هەمكارلىق شەرتنامىسى........ **Error! Bookmark not defined.**

83) چېگرا رايونلاردا هەربىي ئىشلار بويىچە ئۆزئارا ئىشەنچنى كۈچەيتىش توغرىسىدا كېلىشىم....... **Error! Bookmark not defined.**

84) جۇڭگو بىلەن پاكىستان كېلىشىمى........ **Error! Bookmark not defined.**

85) جۇڭگو بىلەن هەرقايسى دۆلەتلەرنىڭ ئۆتكۈزۈپ بېرىش شەرتنامىسى .... **Error! Bookmark not defined.**

86) دۇنيا كىشىلىك هوقۇق خىتابنامىسى .... **Error! Bookmark not defined.**

50. ئۇيغۇرلارنىڭ قىسمەن تارىخ يېزىقلىرى .... **Error! Bookmark not defined.**

1) ئۇيغۇرلارقوللانغان يېزىقلار: .... **Error! Bookmark not defined.**

2) كارۇشتى يېزىقى........ **Error! Bookmark not defined.**

3) ئۇدۇن يېزىقى........ **Error! Bookmark not defined.**

4) سوغدى يېزىقى .... **Error! Bookmark not defined.**

5) قەدىمكى تۈرك (ئورخۇن) يېزىقى .... **Error! Bookmark not defined.**

6) قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقى .... Error! Bookmark not defined.

7) خاقانىيە يېزىقى .... Error! Bookmark not defined.

8) چاغاتاي يېزىقى .... Error! Bookmark not defined.

9) ھازىرقى زامان ئۇيغۇر يېزىقى .... Error! Bookmark not defined.

51. ھازىرقي زامان ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئالتە قېتىملىق ئىملا قائىدىسى .... Error! Bookmark not defined.

1) بىرىنچى قېتىملىق ئىملا قائىدىسى .... Error! Bookmark not defined.

2) ئىككىنچى قېتىملىق ئىملا قائىدىسى .... Error! Bookmark not defined.

3) ئۈچىنچى قېتىملىق ئىملا قائىدىسى .... Error! Bookmark not defined.

4) تۆتىنچى قېتىملىق ئىملا قائىدىسى .... Error! Bookmark not defined.

5) بەشىنچى قېتىملىق ئىملا قائىدىسى .... Error! Bookmark not defined.

6) ئالتىنچى قېتىملىق ئىملا قائىدىسى .... Error! Bookmark not defined.

.51 ئۇيغۇرلارنىڭ قىسمەن دىنىي ئېتىقالىرى .... Error! Bookmark not defined.

1) تەبىئەت ئېتىقادچىلىقى .... Error! Bookmark not defined.

2) ھايۋانات ئۆسۈملۈكلەر ئېتىقادچىلىقى .... Error! Bookmark not defined.

3) توتېم ئىتقادچىلىقى .... Error! Bookmark not defined.

4) ئەجداد ئېتىقادچىلىقى .... Error! Bookmark not defined.

5) زەردۇشت دىنى .... Error! Bookmark not defined.

6) شامان دىنى .... Error! Bookmark not defined.

7) مانى دىنى .... Error! Bookmark not defined.

8) بۇددا دىنى .... Error! Bookmark not defined.

9) نىستۇرى دىنى .... Error! Bookmark not defined.

10) ئىسلام دىنى .... Error! Bookmark not defined.

53. ئۇيغۇرلارنىڭ تارىختىكى پەلسەپە قاراشلىرى .... Error! Bookmark not defined.

1. ئۇيغۇرلاردا «ئانىمىزىم» .... Error! Bookmark not defined.

2. ئۇيغۇرلاردا، «تۇتېمىزىم» .... Error! Bookmark not defined.

3. ئۇيغۇرلاردا «شامانىزىم» .... Error! Bookmark not defined.

4. ئۇيغۇرلاردا «ئاتەشىزىم» .... Error! Bookmark not defined.

5. ئۇيغۇرلاردا «مانىيزىم» .... Error! Bookmark not defined.

6. ئۇيغۇرلاردا «ئېللىنىزىم» .... Error! Bookmark not defined.

7. ئۇيغۇرلاردا «بۇددىزىم» .... Error! Bookmark not defined.

8. ئۇيغۇرلاردا «ئىسلامىزىم» .... Error! Bookmark not defined.

54. قىسمەن ئۇرخۇن ئابىدىلىرى (مەڭگۈ تاشلىرى) .... Error! Bookmark not defined.

1) چۆرىن مەڭگۈ تېشى .... Error! Bookmark not defined.

2) تۇنيۇقۇق مەڭگۈ تېشى .... Error! Bookmark not defined.

3) كۆل تېكىن مەڭگۈ تېشى .... Error! Bookmark not defined.

4) بىلگە قاغان مەڭگۈ تېشى .... Error! Bookmark not defined.

5) مويۇنچۇر 1 مەڭگۈ تېشى .... Error! Bookmark not defined.

6) " گېلى مەڭگۈ تېشى .... Error! Bookmark not defined.

7) ئالىپ بىلگە چوكە قاغان مەڭگۈ تېشى .... Error! Bookmark not defined.

8) مويۇنچۇر II مەڭگۈ تېشى .... Error! Bookmark not defined.

9) توققۇز ئۇيغۇر مەڭگۈ تېشى .... Error! Bookmark not defined.

10) بۆكۈ قاغان مەڭگۈ تېشى .... Error! Bookmark not defined.

11) تېرخىن مەڭگۈ تېشى .... Error! Bookmark not defined.

12) سۇجى مەڭگۈ تېشى .... Error! Bookmark not defined.

13) تەس مەڭگۈ تېشى .... Error! Bookmark not defined.

14) سۇدىجىن مەڭگۈ تېشى .... Error! Bookmark not defined.

15) سېۋرېي مەڭگۈ تېشى .... Error! Bookmark not defined.

16) بۇگۇت مەڭگۈ تېشى .... Error! Bookmark not defined.

55. قىسمەن مىڭئۆيلەر .... Error! Bookmark not defined.

1) قىزىل مىڭئۆي .... Error! Bookmark not defined.

2) قۇمتۇرا مىڭئۆيى .... Error! Bookmark not defined.

3) سىمسىم مىڭئۆيى .... Error! Bookmark not defined.

4) قىزىلقاغا مىڭئۆيى .... Error! Bookmark not defined.

5) مازارباغ مىڭئۆيى .... Error! Bookmark not defined.

6) توغراق ئېقىن مىڭئۆيى .... Error! Bookmark not defined.

7) بېزەكلىك مىڭئۆيى .... Error! Bookmark not defined.

8) تۇيۇق مىڭئۆيى .... Error! Bookmark not defined.

9) سىڭگىم مىڭئۆيى .... Error! Bookmark not defined.

56. ئالىي مەكتەپلەر .... Error! Bookmark not defined.

1) مەكتەپلەر .... Error! Bookmark not defined.

1. تولۇق كۇرسلۇق 13 ئالىي مەكتەپ .... Error! Bookmark not defined.

2. مەخسۇسكورسلۇقمەكتەپلەر .... Error! Bookmark not defined.

2) قىسمەن ئالىي مەكتەپلەر .... Error! Bookmark not defined.

1. قەشقەر پېداگوگىكا ئىنستىتۇتى .... Error! Bookmark not defined.

2. شىنجاڭ پېداگوگىكا ئۇنىۋېرسىتېتى .... **Error! Bookmark not defined.**
3. شىنجاڭ مالىيە-ئىقتىساد ئىنستىتۇتى .... **Error! Bookmark not defined.**
4. شىنجاڭ تېببىي ئۇنىۋېرسىتېتى .... **Error! Bookmark not defined.**
5. شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى .... **Error! Bookmark not defined.**
6. شىنجاڭ يېزا ئىگىلىك ئۇنىۋېرسىتېتى .... **Error! Bookmark not defined.**
7. شىخەنزە (تاشئېرىق) ئۇنىۋېرسىتېتى .... **Error! Bookmark not defined.**
57. مىللى ئارمىيەنىڭ ئوردېن مېداللىرى .... **Error! Bookmark not defined.**
1) ئازادلىق ئوردېنى. .... **Error! Bookmark not defined.**
2) ئىستىقلالىيەت ئوردېنى .... **Error! Bookmark not defined.**
3) ئىتتىقلالىيەت ئوردېنى .... **Error! Bookmark not defined.**
4) شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيەت ئوردېنى .... **Error! Bookmark not defined.**
5) باھادۇرلۇق مېدالى .... **Error! Bookmark not defined.**
6) پىدائىيمېدالى .... **Error! Bookmark not defined.**
7) ساداقەت مېدالى .... **Error! Bookmark not defined.**
58. 1949- يىلدىن بۇرۇن شىنجاڭدا ئۇيغۇر تىلىدا نەشر قىلىنغان گېزىت – ژۇرناللار .... **Error! Bookmark not defined.**
1) گېزىتخانىلار ۋە گېزىتلەر .... **Error! Bookmark not defined.**
2) مىق مەتبەئەدىكى گېزىتلەر .... **Error! Bookmark not defined.**
3) مىق مەتبەئەدە نەشر قىلىنغان ژۇرناللار .... **Error! Bookmark not defined.**
59. شىنجاڭنىڭ ئومۇمىي نوپۇسى .... **Error! Bookmark not defined.**
1- قېتىملىق نوپۇس تەكشۈرۈش .... **Error! Bookmark not defined.**
2- قېتىملىق نوپۇس تەكشۈرۈش .... **Error! Bookmark not defined.**
3- قېتىملىق نوپۇس تەكشۈرۈش .... **Error! Bookmark not defined.**
4- قېتىملىق نوپۇس تەكشۈرۈش .... **Error! Bookmark not defined.**
5- قېتىملىق نوپۇس تەكشۈرۈش .... **Error! Bookmark not defined.**
6- قېتىملىق نوپۇس تەكشۈرۈش .... **Error! Bookmark not defined.**
60. ئۇيغۇر تىلىدا نەشر قىلىنغان قىسمەن كىتابلار .... **Error! Bookmark not defined.**
61. قىسمەن مۇناسىۋەتلىك ئىبارىلەر .... **Error! Bookmark not defined.**
62. گېئولوگىيىلىك يىلنامە جەدۋىلى .... **Error! Bookmark not defined.**
پايدىلانمىلار 18
1) كىتابلار 18
2) مۇناسىۋەتلىك ماقالىلار 21
3) **خەنزۇچە پايدىلانمىلار** 22

ئاپتوردىن

قولىڭىزدىكى بۇ يىلنامىنى رەتلەپ، سىستېمىلاشتۇرۇپ، مەنتىقلىق، باغلىنىشچان بىر پۈتۈن ئەسەر شەكلىگە كەلتۈرۈش ئۈچۈن سىڭدۈرگەن ئەقلى، جىسمانى ۋە مەنىۋى ئەجرىمدىن سىرت، يەنە ھاياتىمدىكى ئىزدىنىش ۋە خىرىس بىلەن توشقان قىممەتلىك 12 يىل ۋاقتىم كېتىپتۇ. مەزكۇر كىتابنى ۋۇجۇتقا چىقىرىش جەريانىدا پايدىلانغان، ئىزدەنگەن ۋە كۆرگەن ماتېرىياللارنىڭ تىزىملىكىنى، مۇناسىۋەتلىك ۋەقەلەرگە ئائىت يىل، ئاي ۋە شارائىت يار بەرگەنلىرىنىڭ كۈنلىرىمۇ ئېلىنىپ، كىچىك تىرناق بىلەن شەرھىلەندى. گەرچە كىتابقا سىڭدۈرۈلگەن ئەجر، سەرپ قىلىنغان ۋاقىت ئۆزۈلمەي بىر رىتىمدا ئېلىپ بېرىلغان بولسىمۇ، بېسىپ ئۆتكەن قىسمەن باسقۇچلاردىكى نۇقتىلارنى ئوقۇرمەنلەر بىلەن ئورتاقلىشىشنى توغرا تاپتىم. يىلنامىنى ۋۇجۇتقا كەلتۈرۈش ئۈچۈن كۈتكىنىمدىن كۆپرەك ئەمگەك سىڭدۈرۈشكە توغرا كەلدى. تېپىلىش مۇمكىنچىلىكى بولغان بارلىق تارىخى يازمىلارنى ئېرىنمەي تەپسىلى كۆرۈپ چىقىش، مۇناسىۋەتلىك تارىخى ۋەقەلەرنى توپلاش، تەپسىلى خاتىرە قالدۇرۇش، سېلىشتۇرۇش، تەرتىبلەشتۈرۈپ تىزىپ چىقىش ئارقىلىق كىتاب ھالىتىگە كەلتۈرۈشتىن باشقا، ئىككىنچى باسقۇچتا مۇناسىۋەتلىك شەخسلەر بىلەن ئالاقىلىشىپ، ئۇلارنىڭ تەنقىدىي ۋە ئەقلانى پىكىرلىرىنىڭ ياردىمىدىن مەنپەئەتلەندىم.

2007-يىلىنىڭ باشلىرىدا، كۆزگە كۆرۈنگەن ئۇيغۇر زىيالىيلىرىدىن، جۈملىدىن خەلق ئارىسىدا تونۇلغان تارىخچىلار، ئەدىبلەردىن بولۇپ ئون نەچچە كىشى (ئارىسىدا تارىخ پەنلىرى دوكتورى، تارىخ پەنلىرى بىلەن مۇناسىۋەتلىك ساھەلەردىكى دوكتور ۋە ئەدىبلەر بار) بىلەن تېلېفون ۋە تورخەت (ئېلخەت) ئارقىلىق ئالاقىلىشىپ، ئۇلارنىڭ ئاغزاكى بەرگەن رازىلىقىنى ئالغاندىن كېيىن كىتابنىڭ دەسلەپكى ئورىگىنالىنى ھەر بىر زىيالىيغا بىر نۇسخىدىن ئەۋەتىپ بەردىم. ئورگىنال ئەۋەتىلىپ، ئۇزۇن ئۆتمەي يۇقىرىقى ئەدىبلەرنىڭ بىرىدىن قىممەتلىك پىكىرلەر بىلەن تولغان بىباھا ئىنكاس كەلگەندىن سىرت، باشقىلاردىن تاكى بۈگۈنگە قەدەر بۇ قولىيازمىغا ئائىت ھېچ قانداق ئۈچۇر ئالالمىدىم. ئەلۋەتتە، ئۇلارنىڭ سۈكۈت قىلىشىدا ئۆزلىرىنىڭ ئاساسلىرى باردۇر، بۇ يەردە دانا زىيالىيلىرىمىز نېمە ئۈچۈن جاۋاپ قايتۇرمىدى دېگەن مەسىلە ئۈستىدە پەرەز قىلىپ ئوقۇرمەنلەرنىڭ قىممەتلىك ۋاقتىنى زايا قىلماي. قىسقىسى، ئۇلارنىڭ قىممەتلىك پىكىرلىرىنى ئاڭلاش نېسىپ بولغان بولسا نۇرغۇن ئورۇنسىز نۇقسانلاردىن ساقلىنالىشىم مۇمكىنىدى بەلكىم.

گەرچە يۇقىرىقى زىيالىيلىرىمىزنىڭ ئىلتىپاتىغا ئېرىشەلمىگەن بولسامۇ، كېينچە ۋەتەندىن بىرىتانىيەگە بېلىم ئاشۇرۇش ئۈچۈن كەلگەن زىيالىيلىرىمىزدىن بىرىگە ھاۋالە قىلىپ، كىتابىمنى شىنجاڭ خەلق نەشرىياتىغا ئەۋەتىپ، شۇ يەردە نەشر قىلدۇرۇش ئىستىگىمنى بايان قىلدىم. مەزكۇر ئالىم پىكرىمنى ئورۇنلۇق دەپ قاراپ، مېنى سىناپ كۆرۈشكە رىغبەتلەندۈردى ۋە كېيىن لوندوندىكى ئوقۇشى ئاياغلىشىپ ۋەتەنگە قايتىشىدا كىتابىنىڭ ئارگىنالىدىن بىر نۇسخا كۆپەيتىپ ۋەتەنگە ئېلىپ كېتىپ، نەشرىياتلار بىلەن ئالاقە قىلىپ بېقىشقا ماقۇل بولدى. ئارىدىن ئۇزۇن ئۆتمەي كەلگەن خەۋەرلەردىن بىلىشىمچە، مۇناسىۋەتلىك نەشرىيات مەسئۇللىرى مەزكۇر يىلنامىنىڭ ئورىگىنالىنى كۆرگەندىن كېيىن، بۇ تېپىكى ھەجمى چوڭ، مەزمۇنى مول ئەسەرلەرنى بىر شەخس ئەمەس، بىر يىلنامە يېزىش گۇرۇپپىسى تۈزۈشكە تېگىشلىك بۈيۈك ئىلمىي خىزمەت دەپ، ئورىگىنالنى شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى تارىخ فاكولتېتىغا ئېلىپ كەتكەنلىكى مەلۇم بولدى.

بۇ خەۋەرنى ئالغىلى 5-6 يىل بولۇپ قالغان بولسىمۇ، شۇندىن بېرى مەزكۇر كىتابنىڭ تەقدىرى ۋە بۈگۈنكى ھالىتى ھەققىدە ھېچ بىر يىپ ئۇچىغا ئېرىشەلمىدىم. ئارىدىن بىر قانچە يىل ئۆتۈپ، 2012- يىلى دېكابىر ئايلىرىدا مەزكۇر كىتابىمنىڭ بىر قىسىم بۆلۈملىرىنى توردا ئۇچرىتىپ، بىر تەرەپتىن ھەيران قالدىم ۋە سەل تەمتىرەپ قالدىم. ئەلۋەتتە، ھازىرقى ئەسەر توردىكى بۇ نۇسخا بىلەن روشەن پەرقلىنەتتى. 2007 يىلدىن بۇيان كۆپ تۈزىتىلىپ، قايتا-قايتا ئىشلەنگەنلىكى ئۈچۈن، مەن ئەۋەتكەن ئەينى چاغدىكى نۇسخا بىلەن سېلىشتۇرغاندا، ئۇ چاغدىكى نۇسخىسىغا قارىغاندا تېخىمۇ تولۇقلىنىپ مەيلى مەزمۇندىن بولسۇن، ياكى سۈپەت جەھەتتىن بولسۇن روشەن پەرقلەنسىمۇ، ئەمما بىر ئىلمىي ئەمگەكنىڭ خالىغانچە سۇيئىستىمال قىلىنىشى روھىمغا تەسىر قىلىپ، كۆڭلۈم بىئارام بولدى. شۇندىن بۇيان مەزكۇر كىتاپ ئۈچۈن تېخىمۇ كۆپ ۋاقىت سەرپ قىلىدىغان بولدۇم، نەتىجىدە، كۆرىدىغان ماتېرىياللار، تولۇقلايدىغان مەزمۇنلار، ۋە يىلنامىدىكى مەزمۇنلارنىڭ مەنبەسى ئۈستىدىكى ئىزدىنىشىم كۆپەيدى.

كۆرۈپ تۇرۇپسىز كۆپ ئەجر بەدىلىگە، مەزكۇر يىلنامىغا تۇتۇش قىلغاندىن بېرى 12 يىللىق جاپالىق ئىزدىنىشىم ۋە تىرىشىشىنىڭ مول ھوسۇلى سۈپىتىدە بۇ كىتاپ ئاخىرى ئوقۇرمەنلەر بىلەن يۈز كۆرۈشۈش شەرىپىگە ئېرىشتى. ئەسەرنىڭ مەزمۇنى كىتابقا ئىشلىتىلگەن پايدىلىنىش ماتېرىيالىنى ئوقۇش جەريانىدا يېزىپ قالدۇرغان تارىخىي ۋەقەلەرگە مۇناسىۋەتلىك يىل، ئاي، كۈنلەرنى ئاساسى قىلغان ھالدا تۈزۈپ چىقىلدى. كىتابتا تىلغا ئېلىنغان ۋەقە-ھادىسىلەرنى بايان قىلىش ئامال بار ئۇشبۇ ۋەقە تىلغا ئېلىنغان كىتاب ۋە ماقالىلەردىكى ئۇشبۇ بايانلارنى ئۆز پېتى ياكى شۇنى چۆرىدىگەن ئاساستا ئەدەبىي تەسۋىرلەر قىسقارتىلىپ ئېلىندى.

يىلنامە ئۇيغۇرلاردا يىللىق سالنامە تۈسىنى ئالغان ۋە مەلۇم بىر دەۋرنى چىقىش قىلغان ۋە ياكى ئاممىباب تارىخىي ۋەقەلەرنى ئاساس قىلىپ، ئىخچام يېزىلىپ كېلىۋاتقان بولۇپ. چوڭ يىلنامىلەر كەم ئۇچرايدۇ. ئۇيغۇر تىلىدا يىلنامە ئىككى خىل ئىپادە بىلەن ئىستېمال قىلىنىدۇ، بۇلار يىلنامە ۋە سالنامە دەپ قوللىنىلىپ، مەنە ۋە ئۇقۇم جەھەتتىن بەك كۆپ پەرقلىنىپ كەتمەيدۇ.

يىلنامە [ئى ① يىل تەرتىپى بويىچە يېزىلغان ۋەقە-ھادىسىلەر تارىخى ؛ يىل تەرتىپى بويىچە يېزىلغان تارىخىي خاتىرىلەر : بۇ يەردە ئېرادىن مىڭ يىل ئىلگىرى، ئۇيغۇرلار يىلنامە ياراتقانىدى. ئۆزىنىڭ يېزىقى، ئېلىپبەسىنى، جىمى ئەل ئىچىگە تاراتقانىدى.

سالنامە [ئى] پ [يىل تەرتىپى بويىچە يېزىلغان ۋەقە، ھادىسىلەر تارىخى ؛ يىلنامە : شىنجاڭنىڭ ناخشا - ئۇسسۇل، مۇزىكىچىلىقى ھەققىدە جۇڭگونىڭ تارىخىي سالنامە ۋە تارىخ كىتابلىرىدا خېلى كەڭ توختالغان.

ئۇشبۇ يىلنامىنى قولۇمدا مەۋجۇت ماتېرىياللاردىن پايدىلىنىپ، چامىمنىڭ يېتىشىچە مەزكۇر يىلنامىدە تىلغا ئېلىنغان ۋەقە-ھادىسىلەر پايدىلانمىلاردا تىلغا ئېلىنغان ماقالە-كىتابلاردا خاتىرىلەنگەن ئەڭ بۇرۇنقى ئۆتمۈشتىن باشلاپ 1985- يىلغىچە بولغان تارىخىي ۋەقەلەرنى ئاساس قىلغان بولۇپ، 1985-يىلدىن كېيىنكى جەريان ئۈچۈن تېخىمۇ كۆپرەك ئىزدىنىشىمگە ۋە يامان كۆپماتېرىيال كۆرۈشۈمگە توغرا كەلگەنلىكتىن چامىمنىڭ يېتىشىچە بولغان 1985- يىلغىچە يېزىشقا مۇۋەپپەق بولدۇم.

بىر مىللەتنىڭ تارىخى يىلنامىسىنى يېزىپ چىقىش قوپۇپلا يازغىلى بولىدىغان ئىش ئەمەس ئىكەنلىكىنى كىتابنى يېزىپ مەلۇم قىسمىغا كەلگەندىلا ئاندىن ھېس قىلدىم. مۇرەككەپ تارىخىي ۋەقەلەر بىر بىرىگە گىرەلىشىپ كەتكەن بولۇپ ئوخشاش بولمىغان تارىخچىلار، تەتقىقاتچىلار ۋە ئەدىبلەر ئوخشاش ۋەقە-ھادىسىلەرنى ئوخشىمىغان يىللاردا بايان قىلغان بولۇپ بەزى ۋەقە-ھادىسىلەرنىڭ ئورتاق قوبۇل قىلغان يىلىنى تېپىش ئاسانغا چۈشمىدى، بۇنىڭ ئۈچۈن خەنزۇچە، ئىنگلىزچە ۋە تۈركچە كىتابلارنى كۆرۈشكە توغرا كەلدى. ناھايىتى ئاز ساندىكى بەزى ۋەقەلەر ئىككى يىلدا تەكرار ئېلىندى.

يىلنامە ئۈچۈن پايدىلانغان ئەسەرلەر ئاساسەن مەتبۇئاتلىرىمىزدا ئۇيغۇر ۋە خەنزۇ تىلىدا نەشر قىلىنغان كىتاب ماقالىلەر بولۇپ، مۇئەللىپلىرى كۆزگە كۆرۈنگەن زىيالىيلار، تارىخچىلار بىلەن تارىخى شەخسلەر بولۇپ، بەزىلىرى مەلۇم تارىخىي دەۋر ياكى مەلۇم تارىخىي ساھەلەرنىڭ مۇتەخەسسىلىرى ۋە ياكى شۇ ۋەقە-ھادىسىلەرنىڭ تىرىك شاھىدلىرى بولۇپ يىلنامە ئۈچۈن بىرىنچى قول ماتېرىيال بىلەن تەمىنلەپ بەردى.

كىتابتا بايان قىلىنغان ۋەقە-ھادىسىلەر مۇناسىۋەتلىك ئەسەرلەرنىڭ ئاپتورلىرىنىڭ ئىسىملىرىنى ئۇشبۇ ۋەقە-ھادىسە ئاخىرىغا تىرناق ئىچىدە بېرىلدى. پۈتۈن يىلنامە باشتىن-ئاخىر ئاپتورلارنىڭ بايانلىرىنى مەركەز قىلغان بولۇپ، ۋەقە-ھادىسىلەر مۇمكىنقەدەر مەزكۇر ئاپتورنىڭ ئۆز پىكىر ئۇسلۇبلىرىنى ساقلاپ قالغان ئاساستا يېزىلدى.

ئۇيغۇر يىلنامىسى بۇندىن بۇرۇن بۇ كۆلەمدە يېزىلىپ باقمىغانلىقى ئۈچۈن، يىلنامە دائىرىسى ھەققىدە چەكلىمىلەرنىڭ دائىرىسى ئېنىق بەلگىلەنمىگەن، بېرىلگەن مەزمۇنلار ئۆزۈمنىڭ قاراشلىرى ۋە يىلنامە بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئوقۇغان بەزى كىتابلارنى چىقىش قىلغانلىقىم ئۈچۈن ئۆزۈم يىلنامىدە بولۇشقا تېگىشلىك دەپ قارىغان مەزمۇنلار يىلنامىدىن ھالقىپ قوشۇمچە سۈپىتىدە بېرىلدى. قوشۇمچىلار جەمئىي 60 ئەتراپىدا بولۇپ بىۋاستە ئۇيغۇرلار تارىخىي بىلەن مۇناسىۋەتلىك تارىخىي شەخسلەر، تارىخىي ۋەقەلەر، تارىخىي كېلىشىملەر، قوشنا ئەللەرنىڭ تارىخىي شەخسلىرى، ئىشلەپچىقىرىش قۇرۇلۇش دېۋىزىيىسى، ۋىلايەت، ناھىيە، شەھەرلەر ئۇچۇرلىرى، ئۇيغۇرلار تارىخىدا ئالاھىدە ئورۇندا تۇرىدىغان شەخسلەر، ۋەقە ۋە ھادىسىلەر كاتېگورىيەلەشتۈرۈلۈپ بېرىلدى

يىلنامىنىڭ قوشۇمچىلىرىدا يەنە ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىنىڭ يېتۈك نامايەندىلىرى ۋە ئۇلارنىڭ ئەسەرلىرى ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى غەزىنىسى سۈپىتىدە ئەسىرلەر بويىچە بېرىلىش بىلەن بىرلىكتە ئۇيغۇرلارنىڭ 20-ئەسىرنىڭ كېيىنكى يېرىمىدىكى 40 يىللىق نەشرىيات تارىخىدىكى قىسمەن كىتابلارنىڭ ئاپتورلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان مۇناسىۋەتلىك نەشر ئۇچۇرلىرى بېرىلدى.

مەزكۇر كىتابنى تۈزۈش جەريانىدا توپلاپ رەتلىگەن بىر قىسىم تارىخى شەخسلەرنىڭ قىسقىچە تەرجىمھالى ۋە كىچىككىنە تارىخ لۇغىتىمۇ قوشۇمچە قىلىپ بېرىلگەن بولۇپ، يىلنامىدا تىلغا ئېلىنغان تارىخىي شەخس ۋە تارىخ ئاتالغۇلىرىنىڭ تېخىمۇ چۈشىنىشلىك بولۇشىغا تۈرتكە بولىدۇ دەپ قارايمەن. بۇنىڭ ئۈچۈن تارىخچىلارۋە ئوقۇرمەنلەرنىڭ قىممەتلىك پىكىر بېرىشىنى ۋە شۇ ئارىلىق تېخىمۇ تولۇق تارىخ لۇغىتىنىڭ روياپقا چىقىشىنى ئۈمىد قىلىمەن.

مەزكۇر يىلنامە كەڭ ئۇيغۇرلارنى، ئۇيغۇرلار ۋە ئۇيغۇر تارىخىغا قىزىققۇچىلارنى چىقىش قىلىپ يېزىلدى. كىتاب كۆپ مەنبەلىك ئەسەر بولۇش سۈپىتى بىلەن بىرگە، بۇ بىر ئىلمىي تەتقىقات نەتىجىسىدۇر. مەزكۇر كىتابھەر قايسى ساھە ۋە كەڭ كىتابخانلارنىڭ پايدىلىنىشى ئۈچۈن ئاممىباب تىلدا بايان قىلىنغان ئۇنىۋېرسال خاراكتېردىكى پايدىلانما ئەسەر بولۇش بىلەنلا قالماي، ئۇيغۇرلارنىڭمۇئەييەن تارىخىي ۋە شۇنى چۆرىدىگەن ئىجتىمائىي ۋە سىياسىي ھادىسىلىرىنىڭ يىغىندىسى بولۇپ، جەمئىيەتنىڭ ھەر قايسى ساھە ۋە ئورۇنلىرىدىكى كەڭ ئاممىغا باب بىر ئەسەردۇر.

كىتابخانلارنىڭ تىلغا ئېلىنغان ۋە بايان قىلىنغان ۋەقە-ھادىسىلەرگە قارىتا ئىلمىي نۇقتىدا تۇرۇپ، تارىخىي ۋەقەلەردىكى رېئاللىقلارنى چىقىش قىلىپ، شۇ دەۋر ۋە شۇ ۋەقەلەرنى بايان قىلغۇچىلارنىڭ مەۋقەسىنى دەڭسەپ ئەقلىي پوزىتسىيىدە تۇرۇپ پايدىلىنىشى ئۈمىد قىلىمەن.

مەزكۇر يىلنامە 2004- يىلىنىڭ باشلىرى قولغا ئېلىنغان بولۇپ، 2016- يىلىنىڭ ئوتتۇرلىرىدا تۈگىتىشكە مۇۋەپپەق بولدۇم. كىتاب يېزىلىپ نەشرگە تەييار بولۇش جەريانىدا ماڭا ھەرقايسى جەھەتلەردە ياردەملەردە بولغان دوستلىرىمغا رەخمىتىمنى بىلدۈرۈش بىلەن بىرگە كىتاپنى باشتىن ئاخىرى ئېرىنمەي كۆرۈپ، قىممەتلىك پىكىرلىرىنى ۋە ئىلمىي قاراشلىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ كىتاپنىڭ تېخىمۇ ئىلمىي روياپقا چىقىشىغا ياردەم قىلغان دوكتۇر ئامىر سەيدۇللا ئەپەندىگە كۆپ تەشەككۈرۈمنى بىلدۈرىمەن.

يىلنامە بىلىمىم چەكلىك، تارىخ بىلىملىرىم كەمچىل بولغاچقا كىتابتا كۆرۈلىدىغان كەمتۈكلۈك ۋە يېتەرسىزلىكلەرنىڭ مانا مەن دەپ چېقىپ تۇرۇشى روشەن. كىتابخانلارنىڭ قىممەتلىك تەكلىپ پىكىرلىرىنى ئايىماي بېرىپ كىتابنىڭ مۇكەممەل بولۇشى ئۈچۈن ھەمدەمدە بولۇشىنى ئۈمىد قىلىمەن.

2016-يىلى6-ئاي.

لوندون

پايدىلانمىلار

1) كىتاپلار

ئابدۇكېرىم رەخمان «ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى ۋە مۇقام پېشۋالىرى » شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1995-يىلى 1-نەشرى، ئۈرۈمچى

ئابدۇقادىر يۈنۈس «شىنجاڭنىڭ قىسقىچە تەبئىي جۇغراپىيىسى »، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1985-يىلى 8- ئاي، ئۈرۈمچى

ئابدۇراخمان ئەبەي «ئەخمەتجان قاسىمى ھەققىدە ھېكايىلەر » شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1984-يىلى 3- ئاي، ئۈرۈمچى

ئابدۇرەئوپ تەكلىماكانى:

«ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى تېكىستلىرى ئۈستىدە تەتقىقات » مىللەتلەر نەشرىياتى، 2009- يىلى، بېيجىڭ

«ئۇيغۇر 12 مۇقامى تىكىستلىرى »مىللەتلەر نەشرىياتى 2005- يىلى نەشرى، بېيجىڭ

ئابدۇشۈكۈر مۇھەممەتئىمىن:

«يىپەك يولىدىكى توققۇز ھېكمەت »، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 2001-يىلى 7- ئاي، ئۈرۈمچى

«ئۇيغۇر مۇقام خەزىنىسى »شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى. 1997- يىلى، ئۈرۈمچى

«ئۇيغۇر ئەدەبىياتى تارىخىنىڭ تەتقىقات تېمىلىرى دەۋرى »

«ئون ئىككى مۇقام ھەققىدە ». مىللەتلەر نەشرىياتى. 1980- يىلى 3- ئايدا 1 -نەشرى، ئۈرۈمچى

«ئۇيغۇر پەلسەپە تارىخى » (ئومۇمىي بايان) شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1997 يىلى، ئۈرۈمچى

ئابدۇللا تالىپ، «ئۇيغۇر مائارىپ تارىخىدىن ئوچېرىكلار »، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1986-يىلى.، ئۈرۈمچى

ئابدۇللا مەمەت، «ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىيات خەزىنىسى »، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 2001-يىلى.، ئۈرۈمچى

ئابلاجان مۇھەممەت ئۈمىديار «ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى خەزىنىسى شەرھلىك لۇغەت » شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 2001-يىلى 09- ئاي، ئۈرۈمچى

ئابلىمىت ئەھەت ۋە دىلدار مەمتىمىن«قەدىمكى ئۇيغۇر تىلى لۇغىتى» شىنجاڭ ياش ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى، 1989-يىلى 1-ئاي، ئۈرۈمچى

ئادىل ياقۇپوۋ «ئۇلۇغبەگ خەزىنىسى » شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1985-يىلى6- ئاي، ئۈرۈمچى

ئادىل مۇھەممەت تۇران «قەشقەردىكى قەدىمىي ئىزلار » شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 2001-يىلى 9- ئاي، ئۈرۈمچى

ئارسلان ئابدۇللا تەھۇر «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلى» شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 2010-يىلى 12- ئاي، ئۈرۈمچى

بارتولد:

[رۇسىيە]ۋ. ۋ. «يەتتە سۇ تارىخى ئوچېركلىرى مەركىزىي ئاسىيا تارىخىغا دائىر ماتېرىياللار » شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 2000-يىلى 7-ئاي، ئۈرۈمچى

«تۈرك تارىخىدىن 12 لېكسىيە»

بان گۇ «خەننامە » (خەن سۇلالىسى) 24 تارىختىكى ئوتتۇرا ئاسىياغا دائىر ماتېرىياللار توپلىمى 2 شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1994-يىلى 8- ئاي، ئۈرۈمچى

بورخان شەھىدى «شىنجاڭدىكى 50- يىلىم »، مىللەتلەر نەشرىياتى، 1986- يىلى 5- ئاي، بېيجىڭ

بولگەر، چارلىز «ياقۇپ بەگنىڭ تەرجىمىھالى » شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1987-يىلى 5- ئاي، ئۈرۈمچى

تۇرغۇن ئالماس:

«قەدىمقى ئۇيغۇر ئەدەبىياتى »، قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى، 1986-يىلى، قەشقەر

«ھونلارنىڭ قىسقىچە تارىخى » قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى، 1986-يىلى، قەشقەر

«ئۇيغۇرلار » شىنجاڭ ياش ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى، 1989-يىلى 2- ئاي، ئۈرۈمچى

تېيىپجان ئەلىيوُپ «ئۇيغۇر كلاسسك ئەدەبىياتىدىن نەمۇنىلەر » شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1980-يىلى 11- ئاي، ئۈرۈمچى

تېيىپجان ئېلىيېۋ ۋە رەھمەتۇللاھ جارىي، «ئۇيغۇر كلاسسك ئەدەبىياتىدىن نەمۇنىلەر»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1981- يىلى، ئۈرۈمچى

توختى ھاشىم، «ئاقسۇ ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى ۋە ئاقسۇنىڭ مەدەنىيەت مائارىپ ئىشلىرى ھەققىدە ئىزدىنىش » شىنجاڭ تارىخى ماتىرىياللىرى 42-سانى، ئۈرۈمچى.

تۆمۈر «سىرىق ئۇيغۇرلارنىڭ مىڭ يىللىق تارىخى»شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 2012-يىلى 10-نەشرى، ئۈرۈمچى

دىئاننا سپېتون (ئەنگلىيە) «قەدىمىي ماكان » (دىپلوماتىيە ئەمەلدارى خانىمنىڭ ئەسلىمىسى) شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 2000-يىلى9- ئاي، ئۈرۈمچى

جون ۋ. گارۋېر«رەقىبلەر ۋە ئىتتىپاقداشلار »سىدىق ھاجى روزى تەرجىمىسى، شىنجاڭ ياش ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى، 1994- يىلى، ئۈرۈمچى

جياڭ جىجوڭ، «ئۈرۈمچى سۆھبىتىدىن شىنجاڭ تىنچ ئازاد بولغانغا قەدەر »، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1987-يىلى 5- ئاي 1-نەشرى، ئۈرۈمچى

چېن يەنچى، فەن جىپىڭ «پانتۈركىزىملىق مەدەنىيەت ئۈستىدە تەھلىل»شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 2000- يىلى، ئۈرۈمچى

رىشات گەنج «قاراخانىلارنىڭ دۆلەت تەشكىلاتى » شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1990-يىلى 3- ئاي، ئۈرۈمچى

زەھىرىددىن مۇھەممەت بابۇر، «بابۇرنامە »، مىللەتلەر نەشرىياتى، 1992- يىلى 10-ئاي نەشرى، بېيجىڭ

ساۋدانوۋ زاھىر، «5 كورپۇسنىڭ بېسىپ ئۆتكەن ئىنقىلابىي مۇساپىسى »، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1989 يىل

سۇڭ چاۋ «خەن سۇلالىسى بىلەن ھۇنلارنىڭ 300 يىللىق ئۇرۇشى» شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 2003-يىلى 3- ئاي، ئۈرۈمچى

سۇ بېيخەي، خۇاڭ جانخۇا «قۇمۇل، تۇرپان ئۇيغۇر ۋاڭلىرى » (تارىخى چىڭ سۇلالىسىدىن مىنگوغىچە) شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 2001-يىلى 11- ئاي، ئۈرۈمچى

سەيپىدىن ئەزىزى:

«ئۆمۈر داستانى »، (2 توم) مىللەتلەر نەشرىياتى 1990- يىلى، بېيجىڭ

«تەڭرىتاغ بۈركۈتى»، شىنجاڭ ياش ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى، 1988- يىلى، ئۈرۈمچى

شىنجاڭ تارىخ ماتېرىياللىرى 1-50 سانلىرى جۇڭگو خەلق سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق كومىتېتى تارىخ ماتېرىياللىرى تەتقىقات ھەيئىتى شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1980-يىلى9- ئايدىن باشلاپ نەشر قىلىنىشقا باشلىغان، ئۈرۈمچى

شىنجاڭ ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابى تارىخىنى يېزىش تەھرىرلەش كومىتېتى« شىنجاڭ ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابىغا دائىر چوڭ ئىشلار خاتىرىسى»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1995-يىلى8- ئاي، ئۈرۈمچى

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ ئومۇمى ئەھۋالىنى يېزىش گۇرۇپپىسى «شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ ئومۇمى ئەھۋالى »شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1985-يىلى 9- ئاي، ئۈرۈمچى

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم پارتىيە تارىخ تەتقىقات ئىشخانىسى «شىنجاڭدىكى مىللىي بۆلگۈنچىلىككە قارشى تۇرۇش كۈرەش تارىخى»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى, 1999-يىلى 4 ئاي 1 نەشرى

شىنجاڭ ئېنسىكلوپەدىيىسىنى تۈزۈش ھەيئىتى «شىنجاڭ ئېنسىكلوپېدىيىسى » شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 2005-يىلى07- ئاي، ئۈرۈمچى

شىرىپ خۇشتار «شىنجاڭ يېقىنقى زامان تارىخىدىكى مەشھۇر شەخسلەر» شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 2000-يىلى 9- ئاي، ئۈرۈمچى

شيې شياڭفاڭ ۋە باشقىلار(سۇن روڭجاڭ، فېڭ خۇيلەن، سۇن ۋەنجوڭ، چيەن يۈن، جياڭ جىڭيەن، ۋاڭ باۋدى.)« شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى ئىقتىسادى جۇغراپىيىسى» شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى، 1996-يىلى، ئۈرۈمچى

غالىپ بارات ئەرك «كروراننىڭ سىرى » شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 2004-يىلى12- ئاي

غۇلجا تارىخ ھەيئىتى(جۇڭگو خەلق سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى غۇلجا شەھەرلىك كومىتېتى تارىخ ماتېرىياللىرى ھەيئىتى، ئىچكى ماتېرىيال ئىجازەتنامىسى ‹ش. ن 1834›«غۇلجا شەھەر تارىخ ماتېرىياللىرى(1) »

غەيرەتجان ئوسمان:

«ئۇيغۇرلارنىڭ قەدىمقى ئەدەبىياتى » باش تۈزگۈچى، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 2004- يىلى، ئۈرۈمچى

«ئۇيغۇر كلاسسك ئەدەبىيات تارىخىدىن تېزىس »، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى، 1987-يىلى، ئۈرۈمچى

«ئۇيغۇر كلاسسك ئەدەبىيات تارىخى » شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 2001- يىلى، ئۈرۈمچى

«ئۇيغۇرلار شەرقتە ۋە غەربتە » شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 2002- يىلى، ئۈرۈمچى

«ئۇيغۇر كلاسسك ئەدەبىياتى قىسقىچە تارىخى» 1996- يىلى، ئۈرۈمچى

«قەدىمقى تارىم مەدەنىيىتى»

«كېيىنكى خەننامە » ئۇيغۇرچە نەشرى

كوروپاتكىن، ئا. ن، «قەشقەرىيە » شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1996- يىلى، ئۈرۈمچى

گاۋىن ھامبلى «ئوتتۇرا ئاسىيا تارىخى تېزىسلىرى » مىللەتلەر نەشرىياتى، 2008-يىلى بېيجىڭ

گۇننار ئالفرەد ياررىڭ «قەشقەرگە قايتا سەپەر » شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1998- يىلى 9 -ئاي، ئۈرۈمچى

لاڭ يىك « «قۇتاتغۇ بىلىك » شەرق غەرب مەدەنىيتى »، شىنجاڭ خەلق نەشرياتى، 1994- يىلى، ئۈرۈمچى
لۇتپۇللا مۇتەللىپ ئەسەرلىرى، شىنجاڭ خەلق نەشرياتى، 1983- يىلى، ئۈرۈمچى
لىيۇ زىشياۋ «ئۇيغۇر تارىخى »، مىللەتلەر نەشرياتى 1987-يىلى، بېيجىڭ
لى شەن «يېڭى جۇڭگو دەۋرىدىكى بۆلگۈنچىلىك ۋە بۆلگۈنچىلىككە قارشى كۈرەش » شىنجاڭ خەلق نەشرياتى 2009- يىلى، ئۈرۈمچى
لىچى «ئوتتۇرا ئاسىيا ئۇيغۇرلىرى» شىنجاڭ خەلق نەشرياتى 2003-يىلى 12-ئاي، ئۈرۈمچى
لىيۇ شىگەن«تۈرك قاغانلىقى تارىخى» شىنجاڭ خەلق نەشرياتى 2002-يىلى 1- ئاي، ئۈرۈمچى
لىن گېن:
«تۈرك تارىخى » شىنجاڭ خەلق نەشرياتى 2002-يىلى ئۈرۈمچى
«هونلارنىڭ ئومۇمىي تارىخى »، شىنجاڭ خەلق نەشرياتى 2004 يىلى، ئۈرۈمچى
لىن گېن، گاۋزىخۇ، «قەدىمقى ئۇيغۇرلار تارىخى » شىنجاڭ خەلق نەشرياتى، -2000 يىلى، ئۈرۈمچى
ما داجېڭ، شۇ جىيەنيىڭ «شەرقىي تۈركىستان دۆلىتى خام خىيالىنىڭ بەربات بولۇشى » شىنجاڭ خەلق نەشرياتى، ئۈرۈمچى 2007-يىلى
موللا موسا سايرامى:
«تارىخى ھەمىدى »، مىللەتلەر نەشرياتى، 1990-يىلى، ئۈرۈمچى
«تارىخى ئەمىنىيە »، شىنجاڭ خەلق نەشرياتى، 1988-يىلى، ئۈرۈمچى
موللا ئىسمەتۇللا بىننى موللا نېمەتۇللا مۆجىزى «تەۋارىخى مۇسقىييۇن » نەشرگە تەييارلىغۇچى: ئەنۋەر بايتۇر، خەمىت تۆمۈر مەسئۇل مۇھەررىر: نۇرمۇھەممەت دۆلىتى مىللەتلەر نەشرياتى 1982-يىل 6-ئاي، بېيجىڭ
موللا ھاجى «بۇغراخانلار تەزكىرىسى» قەشقەر خەلق نەشرياتى1988يىلى 3- ئاي 1- نەشرى، قەشقەر
مىر ئەزەم، «ئۇيغۇر مائارىپ تارىخىدىكى ئۆچمەس يۇلتۇزلار »، شىنجاڭ ياش-ئۆسمۈرلەر نەشرياتى، 1988-يىلى، ئۈرۈمچى
مىرزا مۇھەممەد ھەيدەر كۆرەگان «تارىخى رەشىدىي » (2 توم) شىنجاڭ خەلق نەشرياتى، 2007-يىلى ئۈرۈمچى
مىرەھمەت سېيىت، يالقۇن روزى «مەمتىلى ئەپەندى » شىنجاڭ خەلق نەشرياتى 1997- يىلى، ئۈرۈمچى
مۇھەممەد رەھىم سايىت، ئىسراپىل يۈسۈپ«قەدىمقى ئۇيغۇر يېزىقىدىكى ۋەسىقىلەر»، 2000-يىلى ئۈرۈمچى
مەمەت تۇرسۇن زۇنۇن
«كلاسسىك ئەسەرلەرىمىزنىڭ تارىخى ئۆتمۈشى » (قول يازما)
«قۇتادغۇ بىلىك ئىندېكسى»، ئۇيغۇر تىلى تەتقىقاتى نەشرى، لوندون، 2012
«قەشقەرىيە يىلنامىسى» (قول يازما)
مەھمۇد قەشقىرى، «دىۋانۇ لۇغەتىت تۈرك »، شىنجاڭ خەلق نەشرياتى 1981-، 1983-، 1984- يىللىرى نەشرى، ئۈرۈمچى
مۇھەممەد ئىمىن بۇغرا، «شەرقىي تۈركىستان تارىخى »، 1940- يىلى 8- ئاي، كابۇل
ن. ئا. باسكاكوۋ «تۈركى تىللار »، مىللەتلەر نەشرياتى، بېيجىڭ، 1986- يىلى 6- ئاي
نوشىرۋانيائۇشېۋ«ئالتەشەھەرمەكتۇپلىرى»مىللەتلەرنەشرياتى 2013-يىلى 8-ئايدا 1-قېتىمنەشرى
نۇر روزى، «ئەنجانباي » شىنجاڭ خەلق نەشرياتى، 2003-يىلى 1- ئاي 1 -نەشرى، ئۈرۈمچى،
نۇرۇللا مۆمىن «يۇلغۇن غەربىي يۇرت تارىخىمىزدىكى خاقانلار » شىنجاڭ خەلق نەشرياتى 2005-يىلى 5- ئاي، ئۈرۈمچى
نىياز كېرىمى زىۋدە ساتتار «دىيارىمىزدىكى بىر قىسىم يەر ناملىرى ھەققىدە » مىللەتلەر نەشرياتى، بېيجىڭ. 2006-يىلى 6-ئاي.
ئوغۇزنامە «ئۇيغۇرلارنىڭ تارىخىي داستانى ئوغۇزنامە »، گېڭ شىمىن، توختى. ئايۇپلار تەييارلىغان)، مىللەتلەر نەشرياتى، 1980-يىلى، بېيجىڭ.
ئۇيغۇرلارنىڭ تارىخىنى يېزىش گۇرۇپپىسى «ئۇيغۇرلارنىڭ قىسقىچە تارىخى » شىنجاڭ خەلق نەشرياتى 1990- يىلى، ئۈرۈمچى
ۋاڭ جىلەي «ئوتتۇرا ئاسىيا تارىخى » (2 توم) شىنجاڭ خەلق نەشرياتى 1993-1999 يىللار، ئۈرۈمچى
ۋاڭ شياۋپۇ «تاڭ سۇلالىسى بىلەن تۈركلەر ئوتتۇرىسىدىكى ئۇرۇش» شىنجاڭ خەلق نەشرياتى 2003-يىلى 3- ئاي، ئۈرۈمچى
ۋاڭ لىشيوڭ «مېنىڭ غەربىي دىيارىم سېنىڭ شەرقىي تۈركىستانىڭ »
ۋاھىتجان غوپۇر، ئەسقەر ھۈسەيىن «ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى تېزىسلىرى »، مىللەتلەر نەشرياتى، 1988-يىلى 11- ئايدا 2-قېتىم نەشرى، بېيجىڭ،
ۋېي لىياڭتاۋ، «يەركەن خانلىقىنىڭ تارىخىدىن ئومۇمىي بايان » شىنجاڭ خەلق نەشرياتى، 1999- يىلى، ئۈرۈمچى
ۋەلى«بەدۆلەت ياقۇب بەگ » (3 توم) ۋەلى. شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرياتى، ئۈرۈمچى 1997- يىلى 3- ئاي
ئىبراھىم ئالىپ تېكىن «مەمەتىلى ئەپەندى شېئىرلىرى » شىنجاڭ خەلق نەشرياتى، 2000-يىلى 7- ئاي، ئۈرۈمچى
ئىبراھىم نىياز « تارىختىن قىسقىچە بايانلار » قەشقەر ئۇيغۇر نەشرياتى 1989- يىلى، قەشقەر
ئىپارخان (ماقالىلەر توپلىمى) قەشقەر ئۇيغۇر نەشرياتى، 1988- يىلى، قەشقەر
ئىسمائىل ئەھمەد «مىللىي خىزمەتكە دائىر ئىزدىنىش ۋە ئەمەلىيەت »، مىللەتلەر نەشرياتى. 1998- يىلى 5 ئاي نەشرى بېيجىڭ،
ئىمىن تۇرسۇن:
«تارىمدىن تامچە »، مىللەتلەر نەشرياتى، 1990-يىلى. بېيجىڭ،
«ناۋايى ھەققىدە » مىللەتلەر نەشرياتى، 2000-يىلى 1- ئاي 1- نەشرى، بېيجىڭ،

«قەدىمقى ئۇيغۇر مەدەنىيىتى »، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 2000- يىلى 3 ئاي، ئۈرۈمچى
ئىمىنجان ئەخمىدى «ئۇيغۇر ئەدەبىياتى تارىخىدىكى نامايەندىلەر » شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1996. 4، ئۈرۈمچى
ياسىن ھوشۇرئېلى « ئۇيغۇرلارنىڭ مىخ مەتبەئە تېخنىكىسى ئۈستىدە تەتقىقات»
ياڭ شېڭمىن «قەدىمقى ئۇيغۇرلار » شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1998-يىلى8- ئاي، ئۈرۈمچى
يولۋاس مۇھەممەتئىمىن««تۈركى تىللار دىۋانى» ۋە «قۇتادغۇبىلىك»نىڭ كەچۈرمىشلىرى» ئۈستى ئۈچۈق مۇزېي ـــ قەشقەر، قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى.
يۈي تيەنخېڭ «غەربىي يۇرت مەدەنىيەت تارىخى » شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1985- يىلى 7- ئاي، ئۈرۈمچى
يۈسۈپ خاس ھاجىپ «قۇتادغۇبىلىك » ش. ئۇ. ئا. ر ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ قەدىمقى ئەسەرلىرىنى رەتلەش، نەشر قىلىشنى پىلانلاش رەھبەرلىك گۇرۇپپا ئىشخانىسى تۈزگەن شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1985-يىلى 5- ئاي، ئۈرۈمچى، بېيجىڭ،
يۈسۈپجان ئېلى ئىسلامى «قۇتادغۇ بىلىك ۋە قانۇن » شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1993- يىلى، ئۈرۈمچى
قازاقىستان سىسر پەنلەر ئاكادېمىياسى تىلشۇناسلىق ئىنستىتۇتى ئۇيغۇرشۇناسلىق بۆلۈمى «ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ تارىخى» ئالماتا
قۇربان ۋەلى: «بىزنىڭ تارىخىي يېزىقلىرىمىز »، شىنجاڭ ياشلار-ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى 1986-يىلى، ئۈرۈمچى
كاتارىن ماكارتنەي «قەشقەرنى ئەسلەيمەن» دىپلوماتىيە ئەمەلدارى خانىمىنىڭ ئەسلىمىسى (ئەنگلىيە) شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 2000-يىلى 9- ئاي
ھاجىنۇر ھاجى:
«يەركەن سەئىدىيە خانلىقىنىڭ قىسقىچە تارىخى »، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1993-يىلى 8- ئاي، ئۈرۈمچى
« قاراخانىيلارنىڭ قىسقىچە تارىخى » شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1984 يىلى، ئۈرۈمچى
« قەدىمقى ئۇيغۇرلار ۋە قاراخانىيلار »، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 2001- يىلى، ئۈرۈمچى
ھاجى نۇرھاجى، چېن گوگۇاڭ، «شىنجاڭ ئىسلام تارىخى » مىللەتلەر نەشرىياتى، 1995- يىلى، ئۈرۈمچى
ئەھمەد سۇلايمان قۇتلۇق «ئورخۇن ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ قىسقىچە تارىخى » 2006- يىلى، ئۈرۈمچى
ئەھمەد يۈكنەكى «ئەتەبەتۇلھەقايىق »، مىللەتلەر نەشرىياتى، 1980- يىلى، ئۈرۈمچى
ئەمەت دەرۋىش، مۇنەۋۋەر ئابلىز «ئۇيغۇرلار كلاسسىك ئەدەبىياتىدا دائىم ئۇچرايدىغان ئاتالغۇلارغا ئىزاھات » (ئۈچ قىسىم) قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى، 1998- 2006- يىللار، قەشقەر
ئەنۋەر بايتۇر ۋە خەيرىنىسا سىدىق «شىنجاڭدىكى مىللەتلەرنىڭ تارىخى »، 1988- يىلى، ئۈرۈمچى

2) مۇناسىۋەتلىك ماقالىلار

ئا. ت ھەيدەرۇپ «سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ ئەدەبىي تىلنى بەرپا قىلىش جەريانى » قەشقەر پېداگوگىكا ئىنستىتۇتى ئىلمىي ژۇرنىلى
ئا. ر. بوستانىي « ئۇيغۇرلارنىڭ تارىختىكى پەلسەپە قاراشلىرى » ماقالىسى (http://academiye. com/?p=2645)
ئابدۇراخمان ئەبەي«مۇڭغۇلىيەدىن ۋەتىنىگە قايتقان ئۇيغۇرلار»شىنجاڭ مەدەنىيىتى 2010 ـ يىلى 4-سانى
ئابدۇرېشىت ئۇسمان « ئىلى ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ۋە فولكلور تەتقىقاتىنىڭ تارىخىي مۇساپىسى »، « ئىلى تارىخ ماتېرىياللىرى» 11-سان
ئابدۇكېرىم ياقۇپ «شىنجاڭنىڭ بېيجىڭدىكى ئىش باشقارمىسىنىڭ ئۆتمۈشى ۋە بۈگۈنى» شىنجاڭ گېزىتى 2009- يىل5- ئاينىڭ 7-كۈنى
بۇلاق، مەجمۇا. شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تۈزگەن ئۈرۈمچى
بەختىيار ئابدۇساتتار ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى» تېكىستلىرىنىڭ ئاپتورلىرى ۋە مەنبەلىرى توغرىسىدا «شىنجاڭ سەنئەت ئىنستىتۇتى ئىلمىي ژورنىلى» 2008-يىلى 2- سانى
پەخىردىن ھىسامىدىن «چوقان ۋەلىخانوف ۋە ئۇنىڭ شىنجاڭ تەتقىقاتى» شىنجاڭ تارىخىدىن تەرمىلەر2000-يىل 2-سانى
تيەن ۋېيجياڭ«شىنجاڭ تارىخى ۋە شىنجاڭدىكى مىللەتلەر تارىخىدىن قىسقىچە لېكسىيە» شىنجاڭ گېزىتى21-05-2014
زۇمرەت قەييۇم « رومانچىلىقىمىزدىكى سان ۋە سۈپەت توغرىسىدا قىسقىچە مۇلاھىزە »تارىم ژۇرنىلى 2004-يىلى 10-سانى
تۇرسۇن ئەرشىدىن «ئۇيغۇر ئوغلى– نەزەر خوجا ئابدۇسەمەتوۋ» پوۋېست
جەمىلە ئابلا «ئۇيغۇر رايونىغا ئەڭ دەسلەپ كەلگەن ئەرەب ساياھەتچىلىرى:»شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى
چوقان ۋەلىخانوپ(1837- 1865): «چوقان ۋەلىخانوپ ماقالىلەر توپلىمى»
رەخمەتجان يۈسۈپ «رۇسىيە ئىمپېرىيىسىنىڭ جۇغراپىيىلىك ستاتىستىكىلىق لۇغىتى»دىكى شىنجاڭغا ئائىت مەلۇماتلار» شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى، 2007- يىللىق 1- سان
شىرىپ خۇشتار «ماخمۇت مۇھىتى ۋە 6-دېۋىزىيە» شىنجاڭ يېقىنقى زامان تارىخىدا ئۆتكەن شەخسلەر

شىنجاڭ تارىخ ماتېرىياللىرى 1-ساندىن 50-سانلىرىغىچە جۇڭگو خەلق سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق كومىتېتى تارىخ ماتېرىياللىرى تەتقىقات ھەيئىتى شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1980-يىلى9- ئايدىن باشلاپ نەشر قىلىنىشقا باشلىغان، ئۈرۈمچى
شىنجاڭ سەنئىتى «شىنجاڭ سەنئىتى »2005-يىلى 6-سان
شىنجاڭ مەدەنىيەت يادىكارلىق جەۋھەرلىرى، تەڭرىتاغ ئۇيغۇر تورى
كۇرەش تاھىر«ئۇيغۇر تارىخشۇناسلىقىنىڭ تېماتىك قاتلاملىرى» كىتاب مۇنبىرى1999 - يىللىق 1 -، 2 - سانى
لى ياڭ«جياڭ جيېشى ۋە يالتا كېلىشىمىنى قايتا چۈشىنىش»«ئېچىۋېتىش دەۋرى»ژۇرنىلى 2009-يىللىق 11-سانى
لىن مېيسۇن ‹‹ شەرق مەدەنىيتى تەرەققىياتىنىڭ نامايەندىسى ›› ‹‹ شىنجاڭ مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى ›› ژۇرنىلى 1995–يىلى 4–سانى
مامۇت غازى «تۇرپان، پىچان ئۇيغۇرلىرىنىڭ جۇڭغارلارغا قارشى كۈرەشلىرى » شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى 2003-يىلى 4- سانى
مۇنەۋۋەر ھەبىبۇللا «بايرام- ئالىدىكى ئۇيغۇرلار» «جۇڭگو مىللەتلىرى » 2004-يىلى 2- سان
مۇھەممەت ياقۇپ بۇغرا « خوتەن قوزغىلىڭى ھەققىدە ئەسلىمە »شىنجاڭ تارىخ ماتېرىياللىرى 17- سانى
مۇھەممەدتۇرسۇن ئابدۇلكەرىم يۈكسەل «تارىخىي ھۆججەت: 8 ئۇيغۇر تارخانىبەگىنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك مۇراجەتنامىسى»
مۇھەممەت ئىمىن قۇربانى « 1934- يىلى قەشقەردە يۈز بەرگەن زور ۋەقەلەردىن ئەسلىمە»
قەشقەر تارىخىدىكى «فېۋرال پاجىئەسى»،
نۇرمۇھەممەد توختى كۈنەستېكىن « بۇددىزمنىڭ تارىم ۋادىسىدا تارقىلىشى توغرىسىدا تەتقىقات » «شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلىرى» ژۇرنىلىنىڭ 2010-يىللىق 3-سانى.
نۇرۇللا مۇئمىن يۇلغۇن «ئىلى ئۇيغۇرلىرىنىڭ 18- ئەسىرنىڭ ئاخىرى 19- ئەسىرنىڭ باشلىرىدىكى بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش پائالىيىتىگە نەزەر» شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر تەتقىقاتى 1999-يىلى 1- سان
نەبىجان تۇرسۇن (تارىخ پەنلىرى دوكتورى)
«پەرغانە ۋادىسىدىكى يوقىلىپ كەتكەن خەلق- ئۇيغۇرلار»
«ئوتتۇرا ئاسىيادىكى ئۇيغۇرلار ۋە ئۇلارنىڭ مەدەنىيەت مۇۋەپپەقىيەتلىرى »
ئونۇما تاكاھىرو ياپونىيە ئۇيغۇرشۇناسلىرىدىن، «250 يىللىق تارىخقا ئىگە بېيجىڭدىكى ‹ئۇيغۇرلار لاگېرى›»، 2009- يىلى، ياپونىيە
ئىمىن تاجى تۇرگۇن، تۇتىگۇل تۇرسۇن «مەدەنىيەت تارىخىمىزدىكى ئېچىنىشلىق پاجىئە- كىتاب كۆيدۈرۈش»شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر مۇنبىرى»، 2010- يىللىق 3- سانى
ئىمىنجان باھاۋۇدۇن «ئىلى خەلقىنىڭ يەتتە سۇغا كۆچۈشى» شىنجاڭ تەزكىرىسى ژۇرنىلى 1996–يىللىق 2–سانى
يالقۇن روزى « سابىت داموللام كىم؟ »« شىنجاڭ تارىخ- مەدەنىيىتى تەتقىقاتى» ژۇرنىلىنىڭ 2011- يىللىق ئومۇمىي 45- سانى
قاسىم خوجا «ئاتۇ» پاجىئەسى«ئوتتۇرا ئاسىيا تەتقىقاتى» 1993-يىللىق2-1-قوشما سانى
قۇربان مولنىياز«بايدىكى مىڭئۆيلەر» شىنجاڭ گېزىتى 2011-09-26
«قۇمۇل ۋاڭلىرى قەبرىستانلىقى» شىنجاڭ خەلق رادىئو ئىستانسىسى خەۋەرلەر تورى 2008- يىل1- ئاينىڭ 24- كۈنى
ئەزىزى «فەرىدۇددىن ئەتتارنىڭ ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدىكى ئىزداشلىرى »، خەلق تورى 2014. 04. 25
ئەخمەت مۆمىن تارىمى«ئۇيغۇرلاردىكى بەگلىك تۈزۈمىتورپانشۇناسلىق تەتقىقاتى » ژۇرنىلىنىڭ 2003-يىللىق 1-سانى
ئەلى غوپۇر«قەشقەر تارىخى» نىڭ باش- ئاخىرى «بۇلاق» ژۇرنىلى2008-يىلى 6-سان

3) خەنزۇچە پايدىلانمىلار

李福生主编«新疆兵团屯垦戍边史»新疆科技卫生版社， 1997. 8，乌鲁木齐
马大正«新疆史鉴 » 新疆人民出版社， 2006 年 6 月 .乌鲁木齐
王治来«中亚通史古代 » 新疆人民出版社，2004 年 2 月 .乌鲁木齐
拓和提·莫扎提《中世纪维吾尔社会》人民出版社 2013 年 4 月
维吾尔族简史编写组«维吾尔族简史 » 新疆人民出版社，1991 年 4 月 .乌鲁木齐
新疆维吾尔自治区民族研究所，«新疆简史 » ，新疆人民出版社，乌鲁木齐
左景伊«左宗棠传 » 华夏出版社， 1997 年 1 月 .北京
王泰平主编«新中国外交 50 年(»上中下 3 册) 北京出版社 1999 年 09 月 .北京
«新疆生产建设兵团大事记» www. btmz. gov. cn/

Aptordin

Yilname köpinche tillarda kronologiye «Chronology» dep atilip kelmekte. Bu latiche « Chronologia » din kelgen. Bu sözning özimu qedimki gérik tilidiki waqtni bildüridighan «chronos» bilen ilimni bildüridighan «logia» dégen ikki sözdin terkib tapqan yasalma söz bolup , yüz bergen hadisiler waqtini tertiblesh ilmi közde tutilidu. Kishiler hazirqi zaman yilnamishunashliqida, fransiyelik mollam we ilim ehli joséf skaligerning 1583- yili yazghan kitawi «De Emendatione Temporum» diki «juliyen waqti»sistémisini   chiqish qilghan. Bu sistéma peqet 18- esirning bashlirigha kelgendila en'giliyede qobul qilinip andin yilnamichiliq közge köürnüshke bashlighan. Keng kölemlik yilname tetqiqati 20-esirning 30- yilliridila ewj élishqa bashlighan we munasiwetlik kitablar neshir qilinip élan qilin'ghan. Shundin béri yilnamishunashliq bir ilim süptide séstimiliship, neziriyewi asasini hasil qilghan bir pen bolup shekillen'gen.

Bizdiki yilnamichiliktin söz échishqa toghra kelse men « türkiy tillar diwani » tilgha élin'ghan munu hékayini diqqitinglargha sunimen.

Türk qaghanliridin biri özidin bir nechche yil burun bolup ötken bir urushni ögenmekchi bolghan. Buningda urush bolup ötken yilni éniqlashta xatalashqan, qurultayda meslihetleshkendin kéyin, xaqan xelqqe yawa haywanlarni ili deryasigha qarap heydetküzgen. Bir munche haywanlar özlirini sugha atqan. Ulardin on ikki xili sudin üzüp ötken. Ene shu on ikki haywanning ismi on ikki yilgha at qilip qoyulghan. Mexmut qashigheri éytiduki: bu kitabni yazghan yilimiz töt yüz atmish altinchi yilining muherrem éyi bolup yilan yili kirgen idi. Bu yil ötüp töt yüz atmish yettinchi yilgha qedem qoyghanda, at yili kiridu. Yil hésawi biz körsetken mushu tertip boyiche bolidu. Aylarning ismigha kelsek, sheherlerde erebche ay isimliri qollinilidu. Köchmen turmush kechüridighan , musulman bolmighan türkler yilni töt pesilge bölüp her üch ayni bir nam bilen ataydu. (türkiy tillar diwani 451-452- betlerge qarang)

«uyghur tilining izahliq lughiti»de tilgha alghan « bu yerde éradin ming yil ilgiri, uyghurlar yilname yaratqanidi »(«uyghur tilining izahliq lughiti» 6- tom 781-bet) ibarisi belki bashqa menbeler bilen birge « türkiy tillar diwani »qeyt qilin'ghan yuqarqi mezmunlarni közde tutqan bolsa kérek .

Uyghurlarda yilname mundaq ikki xil atalghu bilen istimal qilinmaqta. 1. Yilname ; Yil tertipi boyiche yézilghan weqe-hadisiler tarixi ; Yil tertipi boyiche yézilghan tarixiy xatiriler. 2. Salname; Yil tertipi boyiche yézilghan weqe, hadisiler tarixi.   Yuqarqi ikki söz uqum jehettin bek köp perqlinip ketmeydu. Yuqarda tilgha élin'ghan bayanlar meyli yilname qarishining muhimliqini eks etturup bergen bolsun yaki yilnamining uyghurlarning tarixidiki istimal waqtini roshenleshtürülgen bolsun, yilname uyghurlarda peqet salname tüsini alghan we melum bir dewrni chiqish qilghan we yaki ammibab tarixiy weqelerni asas qilip, ixcham yézilip kéliwatidu. Chong yilnamiler kem uchraydu. Chongraq yilname tüsini alghinidin «shinjang tarixiy matéryalliri»ning 26-, 27-, 28- qisimlirining axiride qoshumche qilip bérilgen seyjinsongning 1840- yilidin 1949- yilighiche weqe-hadisiler bayan qilin'ghan «shinjangning yéqinqi zaman tarixdiki chong weqeler yilnamisi»ni tilgha élip ötüshke bolidu. Uningdin bashqa 1985- yilidin bashlap neshirdin chiqip kéliwatqan «shinjang yilnamisi» bolup, gerche yilname de atilip kéliwatqan bolsému u melum bir yilni merkez qilghan bolup, yilname dégendin bekrek yilliq

kitab yaki yilliq (isim) dep alghan tüzük, chünki «shinjang yilnamisi» ötken bir yilda bolup ötken yaki yüz bergen ehwal- weqelerning munasiwetlik uchurlirini bayan qilip béridu. (shinjang yilnamisi 2005, tehrir ilawisi, deslepki 13- betke qarang.)

Qolingizdiki bu yilnamini retlep, sistémilashturup, mentiqiliq, baghlinishchan bir pütün eser sheklige keltürüsh üchün singdürgen eqli, jismani we meniwi ejrimdin sirt, yene hayatimdiki izdinish we xiris bilen toshqan qimmetlik 12 yil waqtim kétiptu. Mezkur kitabni wujutqa chiqirish jeryanda paydilan'ghan, izden'gen we körgen matériyallarning tizimlikini, munasiwetlik weqelerge a'it yil, ay we shara'it yar bergenlirining künlirimu élinip, kichik tirnaq bilen sherhilendi. Gerche kitabqa singdürülgen ejr, serp qilin'ghan waqit üzülmey bir ritimda élip bérilghan bolsimu, bésip ötken qismen basquchlardiki nuqtilarni oqurmenler bilen ortaqlishishni tughra taptim. Yilnamini wujutqa keltürüsh üchün kütkinimdin köprek emgek singdürüshke tughra keldi. Tépilish mümkinichligi bolghan barliq tarixi yazmilarni érinmey tepsili körüp chiqish, munasiwetlik tarixi weqelerni toplash, tepsili xatire qaldurush, sélishturush, tertibleshtürüp tizip chiqish arqiliq kitab halitige keltürüshtin bashqa, ikkinchi basquchta munasiwetlik shexsler bilen alaqiliship, ularning tenqidiy we eqlani pikirlirining yardimidin menpe'etlendim.

2007-yilining bashlirida, közge körün'gen uyghur ziyaliyliridin, jümlidin xelq arisida tunulghan tarighchilar, ediblerdin bolup on nechche kishi (arisida tarix penliri doktori, tarix penliri bilen munasiwetlik sahelerdiki doktor we edibler bar) bilen téléfon we torxet (élxet) arqiliq alaqiliship, ularning aghzaki bergen raziliqini alghandin kéyin kitabning deslepki originalini her bir ziyaliygha bir nusxidin ewetip berdim. Orginal ewetilip, uzun ötmey yuqiriqi ediblerning biridin qimmetlik pikirler bilen tolghan bibaha inkas kelgendin sirt, bashqilardin taki bügün'ge qeder bu qolyazmigha a'it héch qandaq uchur alalmidim. Elwette, ularning süküt qilishida özlirining asasliri bardur, bu yerde dana ziyaliylirimiz néme üchün jawap qayturmidi dégen mesle ustide perez qilip oqurmenlerning qimmetlik waqtini zaya qilmay. Qisqisi, ularning qimmetlik pikirlirini anglash nésip bolghan bolsa nurghun orunsiz nuqsanlardin saqlinalishim mumkinidi belkim.

Gerche yuqiriqi ziyaliylirimizning iltipatigha érishelmigen bolsammu, kéyinche wetendin birytaniyege bélim ashurush üchün kelgen ziyaliylirimizdin birige hawale qilip, kitabimni shinjang xelq neshriyatigha ewetip, shu yerde neshir qildurush istigimini bayan qildim. Mezkur alim pikrimni orunluq dep qarap, méni sinap körüshke righbetlendürdi we kéyin londondiki oqushi ayaghliship weten'ge qaytishida kitabining ariginalidin bir nusxa köpeytip weten'ge élip kétip, neshiriyatlar bilen alaqe qilip béqishqa maqul boldi. Aridin uzun ötmey kelgen xewerlerdin bilishimche, munaswetlik neshriyat mes'ulliri mezkur yilnamining originalini körgendin kéyin, bu tiptiki hejmi chong, mezmuni mol eserlerni bir shexs emes, bir yilname yézish guruppisi tüzüshke tégishlik büyük ilmiy xizmet dep, originalni shinjang uniwérsitéti tarix fakolititigha élip ketkenliki melum boldi.

Bu xewerni alghili 5-6 yil bolup qalghan bolsimu, shundin biri mezkur kitabning teqdiri we bügünki haliti heqqide héch bir yip uchigha érishelmidim. Aridin bir qanche yil ötüp, 2012- yili dékabir aylirida mezkur kitabimning bir qisim bölümlirini torda uchritip, bir tereptin heyran qaldim we sel temtirep qaldim. Elwette, hazirqi eser tordiki bu nusxa bilen roshen perqlinetti. 2007 yilidin buyan köp tüzitilip, qayta-qayta ishlen'genliki üchün, men ewetken eyni chaghdiki nusxa bilen sélishturghanda, u chaghdiki nusxisigha qarighanda téximu toluqlinip meyli mezmunidin bolsun, yaki süpet jehettin bolsun roshen perqlensimu, emma bir ilmiy emgekning xalighanche suy'istimal qilinishi rohimgha tesir qilip, könglüm bi'aram boldi.

Shundin buyan mezkur kitap üchün téximu köp waqit serp qilidighan boldum, netijide, köridighan matériyallar, toluqlaydighan mezmunlar, we yilnamidiki mezmunlarning menbesi üstidiki izdinishim köpeydi.

Körüp turupsiz köp ejr bedilige, mezkur yilnamigha tutush qilghandin biri 12 yilliq japaliq izdishim we tirishishning mol hosuli süpitide bu kitap axiri oqurmenler bilen yüz körüshüsh sheripige érishti. Eserning mezmuni kitabqa ishlitilgen paydilinish matériyalini oqush jeryanida yézip qaldurghan tarixiy weqelerge munasiwetlik yil, ay, künlerni asasi qilghan halda tüzüp chiqildi. Kitabta tilgha élin'ghan

weqe-hadisilerni bayan qilish amal bar ushbu weqe tilgha élin'ghan kitab we maqalilerdiki ushbu bayanlarni öz péti yaki shuni chöridigen asasta edebiy teswirler qisqartilip élindi.

Ushbu yilnamini qolumda mewjut matériyallardin paydilinip, chamimning yétishiche mezkur yilnamide tilgha élin'ghan weqe-hadisiler paydilanmilarda tilgha élin'ghan maqale-kitablarda xatirilen'gen eng burunqi ötmüshtin bashlap 1985- yilighiche bolghan tarixiy weqelerni asas qilghan bolup, 1985-yildin kéyinki jeryan üchün téximu köprek izdinishimge we yaman köpmatériyal körüshümge toghra kelgenliktin chamimning yétishiche bolghan 1985- yilighiche yézishqa muweppeq boldum.
Bir milletning tarixi yilnamisini yézip chéqish qopupla yazghili bolidighan ish emes ikenlikini kitabni yézip melum qismigha kelgendila andin hés qildim. Murekkep tarixiy weqeler bir birige gireliship ketken bolup oxshash bolmighan tarixchilar, tetqiqatchilar we edibler oxshash weqe-hadisilerni oxshimighan yillarda bayan qilghan bolup bezi weqe- hadisilerning ortaq qobul qilghan yilini tépish asan'gha chüshmidi, buning üchün xenzuche, in'glizche we türkche kitablarni körüshke toghra keldi. Nahayiti az sandiki bezi weqeler ikki yilda tekrar élindi.
Yilname üchün paydilan'ghan eserler asasen metbu'atlirimizda uyghur we xenzu tilida neshr qilin'ghan kitab maqaliler bolup, mu'ellipliri közge körün'gen ziyaliylar, tarixchilar bilen tarixi shexsler bolup, beziliri melum tarixiy dewr yaki melum tarixiy sahelerning mutexesisliri we yaki shu weqe-hadisilerning tirik shahidliri bolup yilname üchün birinchi qol matériyal bilen teminlep berdi.
Kitabta bayan qilin'ghan weqe-hadisiler munasiwetlik eserlerning aptorlirining isimlirini ushbu weqe-hadise axirigha tirnaq ichide bérildi. Pütün yilname bashtin-axir aptorlarning bayanlirini merkez qilghan bolup, weqe-hadisiler mumkinqeder mezkur aptorning öz pikir uslublirini saqlap qalghan asasta yézildi.
Uyghur yilnamisi bundin burun bu kölemde yézilip baqmighanliqi üchün, yilname da'irisi heqqide cheklimilerning da'irisi éniq belgilenmigen, bérilgen mezmunlar özümning qarashliri we yilname bilen munasiwetlik oqughan bezi kitablarni chiqish qilghanliqim üchün özüm yilnamide bolushqa tégishlik dep qarighan mezmunlar yilnamidin halqip qoshumche süpitide bérildi. Qoshumchilar jem'iy 60 etrapida bolup biwasite uyghurlar tarixiy bilen munasiwetlik tarixiy shexsler, tarixiy weqeler, tarixiy kélishimler, qoshna ellerning tarixiy shexsliri, ishlepchiqirish qurulush déwiziyisi, wilayet, nahiye, sheherler uchurliri, uyghurlar tarixida alahide orunda turidighan shexsler, weqe we hadisiler katégoriyeleshtürülüp bérildi
Yilnamining qoshumchilirida yene uyghur klassik edebiyatining yétük namayendiliri we ularning eserliri uyghur klassik edebiyati ghezinisi süpitide esirler boyiche bérilish bilen birlikte uyghurlarning 20-esirning kéyinki yérimidiki 40 yilliq neshriyat tarixidiki qismen kitablarning aptorlirini öz ichige alghan munasiwetlik neshr uchurliri bérildi.
Mezkur kitabni tüzüsh jeryanida toplap retligen bir qisim tarixi shexslerning qisqiche terjimihali we kichikkine tarix lughitimu qoshumche qilip bérilgen bolup, yilnamida tilgha élin'ghan tarixiy shexs we tarix atalghulirining téximu chüshünüshlük bolishigha türtke bolidu dep qaraymen. Buning üchün tarixchilarwe oqurmenlerning qimmetlik pikir bérishini we shu ariliq téximu toluq tarix lughitining royapqa chiqishini ümid qilimen.
Mezkur yilname keng uyghurlarni, uyghurlar we uyghur tarixigha qiziqquchilarni chiqish qilip yézildi. Kitab köp menbelik eser bolush süpiti bilen birge, bu bir ilmiy tetqiqat netijisidur. Mezkur kitabher qaysi sahe we keng kitabxanlarning paydilinishi üchün ammibab tilda bayan qilin'ghan uniwérsal xaraktérdiki paydilanma eser bolush bilenla qalmay, uyghurlarningmu'eyyen tarixiy we shuni chöridigen ijtima'iy we siyasiy hadisilirining yighindisi bolup, jem'iyetning her qaysi sahe we orunliridiki keng ammigha bab bir eserdur.
Kitabxanlarning tilgha élin'ghan we bayan qilin'ghan weqe-hadisilerge qarita ilmiy nuqtida turup, tarixiy weqelerdiki ré'alliqlarni chiqish qilip, shu dewr we shu weqelerni bayan qilghuchilarning mewqesini dengsep eqliy pozitsiyide turup paydilinishi ümid qilimen.
Mezkur yilname 2004- yilining bashliri qolgha élin'ghan bolup, 2016- yilning otturlirida tügitishke muweppeq boldum. Kitab yézilip neshirge teyyar bolush jeryanida manga herqaysi jehetlerde

yardemlerde bolghan dostlirimgha rexmitimni bildürüsh bilen birge kitapni bashtin axiri érinmey körüp, qimmetlik pikirlirini we ilmiy qarashlirini otturigha qoyup kitapning téxmu ilmiy royapqa chiqishgha yardem qilghan doktur amir seydulla ependige köp teshekkürümni bildurimen.
Yilname bilimim cheklik, tarix bilimlirim kemchil bolghachqa kitabta körülidighan kemtüklük we yétersizliklerning mana men dep chéqip turushi roshen. Kitabxanlarning qimmetlik teklip pikirlirini ayimay bérip kitabning mukemmel bölishi üchün hemdemde bölishini ümid qilimen.
2016-yili6-ay.
London

Аптордин
Йилнамә көпинчә тилларда кронологийә «Chronology» дәп атилип кәлмәктә. Бу латичә « Chronologia » дин кәлгән. Бу сөзниң өзиму қәдимки герик тилидики вақтни билдүридиған «chronos» билән илимни билдүридиған «logia» дегән икки сөздин тәркиб тапқан ясалма сөз болуп , йүз бәргән һадисиләр вақтини тәртибләш илми көздә тутилиду. Кишиләр һазирқи заман йилнамишунашлиқида, франсийәлик моллам вә илим әһли җосеф скалигәрниң 1583-йили язған китави «De Emendatione Temporum» дики «җулийән вақти»системисини чиқиш қилған. Бу система пәқәт 18- әсирниң башлириға кәлгәндила әнгилийәдә қобул қилинип андин йилнамичилиқ көзгә көүрнүшкә башлиған. Кәң көләмлик йилнамә тәтқиқати 20-әсирниң 30- йиллиридила әвҗ елишқа башлиған вә мунасивәтлик китаблар нәшир қилинип елан қилинған. Шундин бери йилнамишунашлиқ бир илим сүптидә сестимилишип, нәзирийәви асасини һасил қилған бир пән болуп шәкилләнгән.
Биздики йилнамичиликтин сөз ечишқа тоғра кәлсә мән « түркий тиллар дивани » тилға елинған муну һекайини диққитиңларға сунимән.
Түрк қағанлиридин бири өзидин бир нәччә йил бурун болуп өткән бир урушни өгәнмәкчи болған. Буниңда уруш болуп өткән йилни ениқлашта хаталашқан, қурултайда мәслиһәтләшкәндин кейин, хақан хәлққә ява һайванларни или дәрясиға қарап һәйдәткүзгән. Бир мунчә һайванлар өзлирини суға атқан. Улардин он икки хили судин үзүп өткән. Әнә шу он икки һайванниң исми он икки йилға ат қилип қоюлған. Мәхмут қашиғәри ейтидуки: бу китабни язған йилимиз төт йүз атмиш алтинчи йилиниң муһәррәм ейи болуп йилан йили киргән иди. Бу йил өтүп төт йүз атмиш йәттинчи йилға қәдәм қойғанда, ат йили кириду. Йил һесави биз көрсәткән мушу тәртип бойичә болиду. Айларниң исмиға кәлсәк, шәһәрләрдә әрәбчә ай исимлири қоллинилиду. Көчмән турмуш кәчүридиған , мусулман болмиған түркләр йилни төт пәсилгә бөлүп һәр үч айни бир нам билән атайду. (түркий тиллар дивани 451-452- бәтләргә қараң)
«уйғур тилиниң изаһлиқ луғити»дә тилға алған « бу йәрдә ерадин миң йил илгири, уйғурлар йилнамә яратқаниди »(«уйғур тилиниң изаһлиқ луғити» 6- том 781-бәт) ибариси бәлки башқа мәнбәләр билән биргә « түркий тиллар дивани »қәйт қилинған юқарқи мәзмунларни көздә тутқан болса керәк .
Уйғурларда йилнамә мундақ икки хил аталғу билән истимал қилинмақта. 1. Йилнамә ; Йил тәртипи бойичә йезилған вәқә-һадисиләр тарихи ; Йил тәртипи бойичә йезилған тарихий хатириләр. 2. Салнамә; Йил тәртипи бойичә йезилған вәқә, һадисиләр тарихи. Юқарқи икки сөз уқум җәһәттин бәк көп пәрқлинип кәтмәйду.
Юқарда тилға елинған баянлар мәйли йилнамә қаришиниң муһимлиқини әкс әттуруп бәргән болсун яки йилнаминиң уйғурларниң тарихидики истимал вақтини рошәнләштүрүлгән болсун, йилнамә уйғурларда пәқәт салнамә түсини алған вә мәлум бир дәврни чиқиш қилған вә яки аммибаб тарихий вәқәләрни асас қилип, ихчам йезилип келиватиду. Чоң йилнамиләр кәм учрайду. Чоңрақ йилнамә түсини алғинидин «шинҗаң тарихий матеряллири»ниң 26-, 27-, 28- қисимлириниң ахиридә қошумчә қилип берилгән сәйҗинсоңниң 1840- йилидин 1949-йилиғичә вәқә-һадисиләр баян қилинған «шинҗаңниң йеқинқи заман тарихдики чоң вәқәләр йилнамиси»ни тилға елип өтүшкә болиду. Униңдин башқа 1985- йилидин башлап нәширдин

чиқип келиватқан «шинжаң йилнамиси» болуп, гәрчә йилнамә дә атилип келиватқан болсему у мәлум бир йилни мәркәз қилған болуп, йилнамә дегәндин бәкрәк йиллиқ китаб яки йиллиқ (исим) дәп алған түзүк, чүнки «шинжаң йилнамиси» өткән бир йилда болуп өткән яки йүз бәргән әһвал- вәқәләрниң мунасивәтлик учурлирини баян қилип бериду. (шинжаң йилнамиси 2005, тәһрир илависи, дәсләпки 13- бәткә қараң.)

Қолиңиздики бу йилнамини рәтләп, системилаштуруп, мәнтиқилиқ, бағлинишчан бир пүтүн әсәр шәклигә кәлтүрүш үчүн сиңдүргән әқли, җисмани вә мәниви әҗримдин сирт, йәнә һаятимдики издиниш вә хирис билән тошқан қиммәтлик 12 йил вақтим кетипту. Мәзкур китабни вуҗутқа чиқириш җәрянда пайдиланған, издәнгән вә көргән материалларниң тизимликини, мунасивәтлик вәқәләргә аит йил, ай вә шараит яр бәргәнлириниң күнлириму елинип, кичик тирнақ билән шәрһиләнди. Гәрчә китабқа сиңдүрүлгән әҗр, сәрп қилинған вақит үзүлмәй бир ритимда елип берилған болсиму, бесип өткән қисмән басқучлардики нуқтиларни оқурмәнләр билән ортақлишишни туғра таптим. Йилнамини вуҗутқа кәлтүрүш үчүн күткинимдин көпрәк әмгәк сиңдүрүшкә туғра кәлди. Тепилиш мүмкиничлиги болған барлиқ тарихи язмиларни еринмәй тәпсили көрүп чиқиш, мунасивәтлик тарихи вәқәләрни топлаш, тәпсили хатирә қалдуруш, селиштуруш, тәртибләштүрүп тизип чиқиш арқилиқ китаб һалитигә кәлтүрүштин башқа, иккинчи басқучта мунасивәтлик шәхсләр билән алақилишип, уларниң тәнқидий вә әқлани пикирлириниң ярдимидин мәнпәәтләндим.

2007-йилиниң башлирида, көзгә көрүнгән уйғур зиялийлиридин, җүмлидин хәлқ арисида тунулған тариғчилар, әдибләрдин болуп он нәччә киши (арисида тарих пәнлири доктори, тарих пәнлири билән мунасивәтлик саһәләрдики доктор вә әдибләр бар) билән телефон вә торхәт (елхәт) арқилиқ алақилишип, уларниң ағзаки бәргән разилиқини алғандин кейин китабниң дәсләпки оригиналини һәр бир зиялийға бир нусхидин әвәтип бәрдим. Оргинал әвәтилип, узун өтмәй юқириқи әдибләрниң биридин қиммәтлик пикирләр билән толған бибаһа инкас кәлгәндин сирт, башқилардин таки бүгүнгә қәдәр бу қолязмиға аит һеч қандақ учур алалмидим. Әлвәттә, уларниң сүкүт қилишида өзлириниң асаслири бардур, бу йәрдә дана зиялийлиримиз немә үчүн җавап қайтурмиди дегән мәслә устидә пәрәз қилип оқурмәнләрниң қиммәтлик вақтини зая қилмай. Қисқиси, уларниң қиммәтлик пикирлирини аңлаш несип болған болса нурғун орунсиз нуқсанлардин сақлиналишим мумкиниди бәлким.

Гәрчә юқириқи зиялийлиримизниң илтипатиға еришәлмигән болсамму, кейинчә вәтәндин бирйтанийәгә белим ашуруш үчүн кәлгән зиялийлиримиздин биригә һавалә қилип, китабимни шинжаң хәлқ нәшриятиға әвәтип, шу йәрдә нәшир қилдуруш истигимини баян қилдим. Мәзкур алим пикримни орунлуқ дәп қарап, мени синап көрүшкә рифбәтләндүрди вә кейин лондондики оқуши аяғлишип вәтәнгә қайтишида китабиниң аригиналидин бир нусха көпәйтип вәтәнгә елип кетип, нәшириятлар билән алақә қилип беқишқа мақул болди. Аридин узун өтмәй кәлгән хәвәрләрдин билишимчә, мунасвәтлик нәшрият мәсуллири мәзкур йилнаминиң оригиналини көргәндин кейин, бу типтики һәҗми чоң, мәзмуни мол әсәрләрни бир шәхс әмәс, бир йилнамә йезиш гурупписи түзүшкә тегишлик бүйүк илмий хизмәт дәп, оригинални шинжаң университети тарих факолититиға елип кәткәнлики мәлум болди.

Бу хәвәрни алғили 5-6 йил болуп қалған болсиму, шундин бири мәзкур китабниң тәқдири вә бүгүнки һалити һәққидә һеч бир йип учиға еришәлмидим. Аридин бир қанчә йил өтүп, 2012-йили декабир айлирида мәзкур китабимниң бир қисим бөлүмлирини торда учритип, бир тәрәптин һәйран қалдим вә сәл тәмтирәп қалдим. Әлвәттә, һазирқи әсәр тордики бу нусха билән рошән пәрқлинәтти. 2007 йилидин буян көп түзитилип, қайта-қайта ишләнгәнлики үчүн, мән әвәткән әйни чағдики нусха билән селиштурғанда, у чағдики нусхисиға қариғанда техиму толуқлинип мәйли мәзмунидин болсун, яки сүпәт җәһәттин болсун рошән пәрқләнсиму, әмма бир илмий әмгәкниң халиғанчә суйистимал қилиниши роһимға тәсир қилип, көңлүм биарам болди.

Шундин буян мәзкур китап үчүн техиму көп вақит сәрп қилидиған болдум, нәтиҗидә, көридиған материяллар, толуқлайдиған мәзмунлар, вә йилнамидики мәзмунларниң мәнбәси үстидики издинишим көпәйди.
Көрүп турупсиз көп әҗр бәдилигә, мәзкур йилнамиға тутуш қилғандин бири 12 йиллиқ җапалиқ издишим вә тиришишниң мол һосули сүпитидә бу китап ахири оқурмәнләр билән йүз көрүшүш шәрипигә еришти. Әсәрниң мәзмуни китабқа ишлитилгән пайдилиниш материялини оқуш җәрянида йезип қалдурған тарихий вәқәләргә мунасивәтлик йил, ай, күнләрни асаси қилған һалда түзүп чиқилди. Китабта тилға елинған вәқә-һадисиләрни баян қилиш амал бар ушбу вәқә тилға елинған китаб вә мақалиләрдики ушбу баянларни өз пети яки шуни чөридигән асаста әдәбий тәсвирләр қисқартилип елинди.

Ушбу йилнамини қолумда мәвҗут материяллардин пайдилинип, чамимниң йетишичә мәзкур йилнамидә тилға елинған вәқә-һадисиләр пайдиланмиларда тилға елинған мақалә-китабларда хатириләнгән әң бурунқи өтмүштин башлап 1985- йилиғичә болған тарихий вәқәләрни асас қилған болуп, 1985-йилдин кейинки җәрян үчүн техиму көпрәк издинишимгә вә яман көпматериял көрүшүмгә тоғра кәлгәнликтин чамимниң йетишичә болған 1985- йилиғичә йезишқа мувәппәқ болдум.
Бир милләтниң тарихи йилнамисини йезип чеқиш қопупла язғили болидиған иш әмәс икәнликини китабни йезип мәлум қисмиға кәлгәндила андин һес қилдим. Мурәккәп тарихий вәқәләр бир биригә гирәлишип кәткән болуп охшаш болмиған тарихчилар, тәтқиқатчилар вә әдибләр охшаш вәқә-һадисиләрни охшимиған йилларда баян қилған болуп бәзи вәқә-һадисиләрниң ортақ қобул қилған йилини тепиш асанға чүшмиди, буниң үчүн хәнзучә, инглизчә вә түркчә китабларни көрүшкә тоғра кәлди. Наһайити аз сандики бәзи вәқәләр икки йилда тәкрар елинди.
Йилнамә үчүн пайдиланған әсәрләр асасән мәтбуатлиримизда уйғур вә хәнзу тилида нәшр қилинған китаб мақалиләр болуп, муәллиплири көзгә көрүнгән зиялийлар, тарихчилар билән тарихи шәхсләр болуп, бәзилири мәлум тарихий дәвр яки мәлум тарихий саһәләрниң мутәхәсислири вә яки шу вәқә-һадисиләрниң тирик шаһидлири болуп йилнамә үчүн биринчи қол материял билән тәминләп бәрди.
Китабта баян қилинған вәқә-һадисиләр мунасивәтлик әсәрләрниң апторлириниң исимлирини ушбу вәқә-һадисә ахириға тирнақ ичидә берилди. Пүтүн йилнамә баштин-ахир апторларниң баянлирини мәркәз қилған болуп, вәқә-һадисиләр мумкинқәдәр мәзкур апторниң өз пикир услублирини сақлап қалған асаста йезилди.
Уйғур йилнамиси бундин бурун бу көләмдә йезилип бақмиғанлиқи үчүн, йилнамә даириси һәққидә чәклимиләрниң даириси еniқ бәлгиләнмигән, берилгән мәзмунлар өзүмниң қарашлири вә йилнамә билән мунасивәтлик оқуған бәзи китабларни чиқиш қилғанлиқим үчүн өзүм йилнамидә болушқа тегишлик дәп қариған мәзмунлар йилнамидин һалқип қошумчә сүпитидә берилди. Қошумчилар җәмий 60 әтрапида болуп биваситә уйғурлар тарихий билән мунасивәтлик тарихий шәхсләр, тарихий вәқәләр, тарихий келишимләр, қошна әлләрниң тарихий шәхслири, ишләпчиқириш қурулуш девизийиси, вилайәт, наһийә, шәһәрләр учурлири, уйғурлар тарихида алаһидә орунда туридиған шәхсләр, вәқә вә һадисиләр категорийәләштүрүлүп берилди
Йилнаминиң қошумчилирида йәнә уйғур классик әдәбиятиниң йетүк намайәндилири вә уларниң әсәрлири уйғур классик әдәбияти ғәзиниси сүпитидә әсирләр бойичә берилиш билән бирликтә уйғурларниң 20-әсирниң кейинки йеримидики 40 йиллиқ нәшрият тарихидики қисмән китабларниң апторлирини өз ичигә алған мунасивәтлик нәшр учурлири берилди.
Мәзкур китабни түзүш җәрянида топлап рәтлигән бир қисим тарихи шәхсләрниң қисқичә тәрҗимиһали вә кичиккинә тарих луғитиму қошумчә қилип берилгән болуп, йилнамида тилға елинған тарихий шәхс вә тарих аталғулириниң техиму чүшүнүшлүк болишиға түрткә болиду

дәп қараймән. Буниң үчүн тарихчиларвә оқурмәнләрниң қимммәтлик пикир беришини вә шу арилиқ техиму толуқ тарих луғитиниң рояпқа чиқишини үмид қилимән.
Мәзкур йилнамә кәң уйғурларни, уйғурлар вә уйғур тарихиға қизиққучиларни чиқиш қилип йезилди. Китаб көп мәнбәлик әсәр болуш сүпити билән биргә, бу бир илмий тәтқиқат нәтиҗисидур. Мәзкур китабһәр қайси саһә вә кәң китабханларниң пайдилиниши үчүн аммибаб тилда баян қилинған универсал характердики пайдиланма әсәр болуш биләнла қалмай, уйғурларниңмуәййән тарихий вә шуни чөридигән иҗтимаий вә сиясий һадисилириниң йиғиндиси болуп, җәмийәтниң һәр қайси саһә вә орунлиридики кәң аммиға баб бир әсәрдур.
Китабханларниң тилға елинған вә баян қилинған вәқә-һадисиләргә қарита илмий нуқтида туруп, тарихий вәқәләрдики реаллиқларни чиқиш қилип, шу дәвр вә шу вәқәләрни баян қилғучиларниң мәвқәсини дәңсәп әқлий позитсийидә туруп пайдилиниши үмид қилимән.
Мәзкур йилнамә 2004- йилиниң башлири қолға елинған болуп, 2016- йилниң оттурлирида түгитишкә мувәппәқ болдум. Китаб йезилип нәширгә тәййар болуш җәрянида маңа һәрқайси җәһәтләрдә ярдәмләрдә болған достлиримға рәхмитимни билдүрүш билән биргә китапни баштин ахири еринмәй көрүп, қимммәтлик пикирлирини вә илмий қарашлирини оттуриға қоюп китапниң техму илмий рояпқа чиқишға ярдәм қилған доктур амир сәйдулла әпәндигә көп тәшәккүрүмни билдуримән.
Йилнамә билимим чәклик, тарих билимлирим кәмчил болғачқа китабта көрүлидиған кәмтүклүк вә йетәрсизликләрниң мана мән дәп чеқип туруши рошән. Китабханларниң қимммәтлик тәклип пикирлирини айимай берип китабниң мукәммәл бөлиши үчүн һәмдәмдә бөлишини үмид қилимән.
2016-йили6-ай.
Лондон

- مەمەتتۇرسۇن رۇزون 1969 - يىلى 1 - ئايدا قەشقەردە تۇغۇلغان.
- 1986 - يىلى قەشقەر ئۇيغۇر تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرۈپ، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى چەتئەل تىلى فاكۇلتېتىنىڭ ئىنگلىز تىلى كەسپىگە قوبۇل قىلىنغان. 1991 - يىلى ئوقۇش پۈتتۈرۈپ قەشقەرگە قايتىپ كەلگەن.
- 1994 - يىلى 9 - ئايدا شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى چەتئەل تىلى فاكۇلتېتىنىڭ رۇس تىلى كۇرسىغا بىلىم ئاشۇرۇش ئۈچۈن بارغان.
- 1995 - يىلى «قىسقىچە ئىنگلىز تىلى گرامماتىكىسى» دېگەن كىتابى شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان.
- 1996 - يىلى رۇس تىلى ئوقۇشنى تاماملاپ قەشقەرگە قايتقان.
- 1996 - يىلى 11 - ئايدا ئىستانبۇل ئۇنىۋېرسىتېتى چەتئەل تىلى فاكۇلتېتىنىڭ تۈرك تىلى كۇرسىغا ئوقۇشقا كىرگەن.
- 1997 - 2000 - يىللىرىغىچە تۈركىيەنىڭ ئىستانبۇل ئۇنىۋېرسىتېتىدە ئىنگلىز تىلى ئوقۇتۇش كەسپىدە ۋە مەرمەر ئۇنىۋېرسىتېتىدە خەلقئارا مۇناسىۋەت كەسپىدە ئاسپىرانتلىق ئوقۇغان.
- 2000 - يىلى 11 - ئايدا ئەنگلىيەگە كەلگەن.
- 2002 - 2006 - يىللىرى لوندون ئۇنىۋېرسىتېتى شەرق ۋە ئافرىقا تەتقىقات ئىنستىتۇتىدا بىر نەچچە مەۋسۇم «تىل تەتقىقات تېخنىكىلىرى» ۋە «جەنۇبىي ئاسىيا تىللىرى» ھەققىدە پروفېسسور ياردەمچىسى بولۇپ ئۇيغۇر تىلىدىن دەرس بەرگەن.
- 2012 - يىلى «قوتادغۇ بىلىك ئىندېكسى» دېگەن كىتابى نەشر قىلىنغان.
- 2013 - يىلى ئاسىر سەيفۇللا ئەپەندى تەرجىمە قىلغان «ئىسمائىلىيە مەزھىپىنىڭ قىسقىچە تارىخى» دېگەن كىتابنىڭ تەھرىرلىكىنى قىلغان.
- 2007 - يىلدىن بېرى ئەنگلىيەدە قۇرۇلغان «ئۇيغۇر تىلى تەتقىقاتى»دا قوشۇمچە ئۇيغۇر تىلى تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللىنىپ كەلمەكتە.
- ئۇنىڭ «تۈرك تىلى قوللانمىسى» دېگەن كىتابى نەشردىن چىقىش ئالدىدا تۇرماقتا.

ISBN 978-0-9571137-6-3
9 780957 113763

مەمەتتۇرسۇن زۇنۇن تۇقيا

ئۇيغۇر يىلنامىسى

1 ـ نەشرى لوندون

ISSN: 978_0_9571137_6_3

ئۇيغۇر تىلى تەتقىقاتى

لوندون ـ 2017

مۇندەرىجە

ئاپتوردىن 001
بىلنامە 005
باشلانغۇچ 005
ھۇنلار دەۋرى 010
1 . ئەسىردە 027
4 . ئەسىرلەردە 043
5 . ئەسىر 047
6 . ئەسىرلەردە 055
كۆك تۈركلەر دەۋرى 058
8 . ئەسىردە 089
ئورخۇن ئۇيغۇرخانلىقى دەۋرى 098
قاراخانىيلاردەۋرى 111
موڭغۇللار دەۋرى 156
سەئىدىيە خانلىقى دەۋرى 210
خوجىلار دەۋرى 233
مانجۇلار دەۋرى 242
1900 . يىلدىن كېيىن 328
ئۇيغۇرلارنىڭ ئېتنىك مەنبەسى 473
ئۇيغۇر تارىخشۇناسلىقىنىڭ ئىمانىڭ قاتلاملىرى 474

ئۇيغۇر تىلىنىڭ تارىخىي تەرەققىيات باسقۇچلىرى 475
ئۇيغۇرلاردا ۋاقىت بىرلىكلىرى 477
ئاگرىقۇتلار 482
توخارىستان دۆلىتىدىكى بەش يابغۇ 486
قەدىمقى ئۇيغۇر قەبىلىلىرى 486
توققۇز ئوغۇزلار 487
ئېگىز هارۋىلىقلار 488
ئۇيغۇرلار ئەتراپىغا ئۇيۇشقان دېيىلگەن قەبىلىلەر 490
ئۇيسۇن (ئۇسۇن) كۈنبەگلىرى 491
توبا ـ سىيانپىلار 492
جوۋجان خانلىقىنىڭ خانلىرى 493
تۈرك قاغانلىرى 494
ئەرەب ئۇممەۋىيلەر خەلىپىلىكىنىڭ خوراسان ۋە ئوتتۇرا ئاسىياغا قويغان نائىبلىرى 497
ئۇيغۇر قاغانلىقى قۇرۇلۇشتىن (744 ـ يىلىدىن) ئىلگىرىكى ئۇيغۇرلارنىڭ سەردارلىرى 497
ئۇيغۇر قاغانلىقى 498
ئۇيغۇر ئىدىقۇتلىرىنىڭ نەسەبنامىسى 500
غەزنەۋىيلەر 500
ئوغۇز يابغۇلىرى 501
سالجۇقىيلارنىڭ سۇلتانلىرى 502
قاراخانىيلار خانىدانلىقى 502
قوچۇ ئۇيغۇر خاقانلىقىنىڭ نەسەبنامىسى 504
جىنشى ئۇيغۇر قاغانلىرىنىڭ نەسەبنامىسى 505
غەربىي قىتان (قاراقىتان) خانلىرى 505
موڭغۇل ئىمپېرىيىسىنىڭ قاغانلىرى 506

موڭغۇل يۈەن سۇلالىسى دەۋرىدىكى قوچۇ ئۇيغۇر ئىدىقۇتلىرىنىڭ نەسەبنامىسى 506
چاغاتاي خانلىقىنىڭ خاقانلىرى ۋە ئۇلارنىڭ ئىسىملىرى 507
يەكەن سەئىدىيە خاندانلىقى خانلىرى 509
«تەزكىرەئى خوجىگان» دىكى تەرىقەتچىلەر سىستېمىسىنىڭ نەسەبنامىسى 510
سەككىز ئۇيغۇر تارخانبەگ 511
قومۇل - تۇرپان - كۇچار ۋاڭلىرى 513
جۇڭگو تارىخىدا ئۆتكەن سۇلالىلەر 514
ئوسمان ئىمپېرىيىسى پادىشاھلىرى 516
تۈرك تارىخىدىكى خانلىقلار 518
1762 - يىلدىن بېرىكى غەربىي يۇرت ۋالىيلىرى 525
1949 - يىلدىن بۇيانقى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ۋە پارتكوم سېكرېتارلىرى 527
ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ۋە كېيىنكى ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ رەئىسلىرى 528
قىسمەن مەشھۇر زاتلار 529
كلاسسىك ئەدەبىيات خەزىنىسى 550
ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى 560
قىسمەن داستانلار 564
ئۇيغۇرلارنىڭ ئىجتىمائىي قۇرۇلمىسى 570
مەمۇرىي قۇرۇلمىلار 572
ئىشلەپچىقىرىش قۇرۇلۇش دىۋىزىيىسى 588
سىرتقا ئېچىۋېتىلگەن چېگرا ئېغىزلىرى 594
قىسمەن دۇنيا بىناسىلىرى 596
قىسمەن ئېكسپېدىتسىيەچىلەر 596
قىسمەن كېلىشىم، سۈلھ، شەرتنامە ۋە بىتىملەر 607
ئۇيغۇرلارنىڭ قىسمەن تارىخ يېزىقلىرى 682

ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئاتە قېتىملىق ئىملا قائىدىسى 689

ئۇيغۇرلارنىڭ قىسمەن دىنىي ئېتىقادلىرى 691

ئۇيغۇرلارنىڭ تارىختىكى پەلسەپە قاراشلىرى 596

قىسمەن ئۇرخۇن ئابىدىلىرى (مەڭگۈ تاشلىرى) 996

قىسمەن سىڭگۇيلەر 705

ئالىي مەكتەپلەر 707

مىللى ئارمىيەنىڭ ئوردېن مېداللىرى 714

1949 ـ يىلدىن بۇرۇن شىنجاڭدا ئۇيغۇر تىلىدا نەشر قىلىنغان گېزىت ـ ژۇرناللار 715

شىنجاڭنىڭ ئومۇمىي ئويۇنى 720

ئۇيغۇر تىلىدا نەشر قىلىنغان قىسمەن كىتابلار 721

قىسمەن مۇناسىۋەتلىك ئەسەرلەر 809

پايدىلانمىلار 897

ئاپتوردىن

قولىڭىزدىكى بۇ يىلنامىنى رەتلەپ، سىستېمىلاشتۇرۇپ مەشغۇلاتلىق، باغلىنىشچان بىر پۈتۈن ئەسەر شەكلىگە كەلتۈرۈش ئۈچۈن سىڭدۈرگەن ئەقلىي - جىسمانىي ۋە مەنىۋى ئەجرىمدىن سىرت، يەنە ھاياتىمدىكى ئۆزىمنىڭ ۋە خەلقىمنىڭ بىلەن ئۆتكەن قىممەتلىك 12 يىل ۋاقتىم كېتىپتۇ. مەزكۇر كىتابنى ۋۇجۇتقا چىقىرىش جەريانىدا پەيدا بولغان ئىزدىنىش ۋە كۆرگەن ئازابلىرىمنىڭ ئىزنالىكى، مۇناسىۋەتلىك ۋەقەلەرگە ئالتە يىل، ئانا ۋە شارائىت بار نەرسىلەرنىڭ كۆڭلۈمنى ئېلىپ، كىچىك ئىزناق بىلەن شەرھلىدىم. گەرچە كىتابقا سىڭدۈرۈلگەن ئەجىر، سەرپ قىلىنغان ۋاقىت ئۆزۈلمەي بىر رىشتىدا ئېلىپ بېرىلغان بولسىمۇ، بېسىپ ئۆتكەن قىسمەن باسقۇچلاردىكى نۇقتىلارنى ئوقۇرمەنلەر بىلەن ئورتاقلىشىشنى توغرا تاپتىم. يىلنامىنى ۋۇجۇتقا كەلتۈرۈش ئۈچۈن ئۆتكەنلىرىمنى ئېيتقاندا، ئەمگەك سىڭدۈرۈشكە توغرا كەلدى. ئېيتىش مۇمكىنچىلىكى بولغان بارلىق تارىخىي پاكىتلارنى ئىزدەش ۋە ئىسپاتلاپ كۆرۈپ چىقىش، مۇناسىۋەتلىك تارىخىي ۋەقەلەرنى تولۇقلاش، ئەسلى خاتىرە قالدۇرۇش، سېلىشتۇرۇش، تەرتىپلەشتۈرۈپ تىزىپ چىقىش ئارقىلىق كىتاب ھالىتىگە كەلتۈرۈشتىن باشقا ئىككىنچى باسقۇچتا مۇناسىۋەتلىك شەخسلەر بىلەن ئالاقىلىشىپ، ئۇلارنىڭ تەنقىدىي ۋە ئەقلىي پىكىرلىرىنىڭ ياردىمىدىن مەنپەئەتلەندىم.

2007 - يىلنىڭ باشلىرىدا كۆرگەن كۆزۈمگەن ئۇيغۇر زىيالىيلىرىمىز، جۈملىدىن خەلق ئارىسىدا تونۇلغان ئارىبچىلار، ئەدىبلەردىن بولۇپ، ئۈچ نەچچە كىشى (ئارىسىدا تارىخ پەنلىرى دوكتورى، تارىخ پەنلىرى بىلەن مۇناسىۋەتلىك ساھەلەردىكى دوكتور ۋە ئەدىبلەر بار) بىلەن ئىلمىي ۋە ئورتاق (ئېلخەت) ئارقىلىق ئالاقىلىشىپ، ئۇلارنىڭ ئەتراپلىق بەرگەن رازىلىقنى ئالغاندىن كېيىن كىتابنىڭ دەسلەپكى نۇسخىسىنى ھەر بىر زىيالىيغا بىر نۇسخىدىن ئەۋەتىپ بەردىم. ئۈزۈل ئەۋەتىلىپ، ئۇزۇن ئۆتمەي يۇقىرىقى ئەدىبلەرنىڭ بىردىن قىممەتلىك پىكىرلەر بىلەن تولغان باھا ئىنكاسى كەلگەندىن سىرت، باشقىلاردىن ھازىرغىچە بولۇنغا قەدەر بۇ قوليازمىغا ئالتە ھېچ قانداق ئۇچۇر ئالالمىدىم. ئەلۋەتتە، ئۇلارنىڭ سۈكۈت قىلىشىدا ئۆزلىرىنىڭ ئاساسلىرى باردۇر. بۇ يەردە دانا زىيالىيلىرىمىز نېمە ئۈچۈن جاۋاب قايتۇرمىدى دېگەن مەسىلە ئۈستىدە يەنىمۇ قىلىپ ئوقۇرمەنلەرنىڭ قىممەتلىك ۋاقتىنى زايا قىلماي، قىسقىسى، ئۇلارنىڭ قىممەتلىك پىكىرلىرى ئىلاۋە بېسىپ بولغان بولسا تولۇق ئۆزلىرى تۇقسانلاردىن ساقلانالىشىم مۇمكىن ئىدى دەپ بەلكىم.

گەرچە يۇقىرىقى زىيالىيلىرىمىزنىڭ ئىنكاسلىرىغا ئېرىشەلمىگەن بولساممۇ، كېيىنچە ۋەتەندىن بىرنەچچىگە بىلىم ئاشۇرۇش ئۈچۈن كەلگەن زىيالىيلىرىمىزدىن بىرگە ھاۋالە قىلىپ، كىتابنى شىنجاڭ خەلق نەشرىياتىغا ئەۋەتىپ، شۇ يەردە نەشر قىلدۇرۇش ئىستىكىمنى بايان قىلدىم. مەزكۇر ئالىم پىكرىمنى